

Disciplineren na de Tweede Wereldoorlog

Een plek in de opvoedgeschiedenis en
een probleem voor de moderne tijd?

Naam: Charlotte van der Laan
Studentnummer: 1542583
Scriptiebegeleider: Lenny van Rosmalen
Tweede lezer: Peter Bos
Master: Child and family studies,
Universiteit Leiden
Datum: 31-01-2020

Abstract

In deze scriptie staat de vraag centraal hoe de houding ten opzichte van disciplineren na de Tweede Wereldoorlog past in de algehele opvoedgeschiedenis, hoe deze zich heeft ontwikkeld tot het opvoedideaal van deze tijd en wat ouders in deze tijd wordt geadviseerd op het gebied van disciplineren. Dit is onderzocht met behulp van literatuuronderzoek. De dedisciplinering en de uitwerking ervan in de praktijk is een unieke situatie in de geschiedenis, mede mogelijk gemaakt door maatschappelijke ontwikkelingen en welvaart na de Tweede Wereldoorlog. Deze nieuwe situatie leidt tot problemen op het gebied van zelfregulatie en zelfdiscipline bij kinderen. Ouders zouden hierdoor een andere rol in moeten nemen: die van begeleider. Hierbij past een opvoeding met sensitiviteit en consistentie. Gestreefd moet worden naar discipline in de opvoeding waarbij het belang van het kind voorop staat.

Inhoudsopgave

Abstract	2
Inhoudsopgave	3-4
1. Algemeen	5-9
1.1 Het belang van opvoeden	5-6
1.2 Discipline	6-8
1.2 Verandering van de houding	8-9
1.3 Hoofdvraag en deelvragen	9
2. Methode	10-11
3. Geschiedenis	12-22
3.1 Overzicht stromingen, denkers en filosofen	12-17
3.1.1 Zestiende eeuw: Humanisme en Hervorming	
3.1.2 Zeventiende eeuw: Gouden eeuw, Realisme en Piëtisme	
3.1.3 Achttiende eeuw: Verlichting	
3.1.4 Negentiende eeuw: Verlichting en Romantiek	
3.1.5 Twintigste eeuw tot heden: Wetenschap en wereldoorlogen	
3.2 Opvoedideaal na de Tweede Wereldoorlog	17-18
3.2.1 Discipline komt terug	
3.2 Oorlogen	19-22
3.2.1 Tachtigjarige Oorlog 1566-1648	
3.2.2 Eerste Wereldoorlog 1914-1918	
3.2.3 Arabische Lente en Islamitische Staat 2011-heden	
4. Overgang bevel-, naar onderhandelingshuishouding	23-27
4.1 Toelichting bevels- en onderhandelingshuishouding	23-24
4.1.1 Adaptatie aan de onderhandelingshuishouding	
4.2 Maatschappelijke ontwikkelingen	24-25

DISCIPLINEREN NA DE TWEEDE WERELDOORLOG

4.3 Effect op het dagelijks leven	25-26
5. Hoe nu verder	28-33
5.1 Zelfregulatie en zelfdiscipline	28
5.2 De overvloedmaatschappij	29
5.3 Opvoedadvies en nieuwe technieken bij het huidige opvoedingsideaal	29-32
5.3.1 Officieel erkende interventies	
5.3.2 Niet-officieel erkende interventies	
5.3.3 Opvoedinformatie op het internet	
6. Samenvatting en conclusie	34-38
Literatuurlijst	39-45
Bijlage 1: Overzicht (pedagogische) denkers	46-49

1. Algemeen

“Wanneer ik de hedendaagse opvoeding vergelijk met de methode volgens welke ik ben groot gebracht, dan schijnt het mij toe of er meer dan een eeuw tussen die beide vormen van menselijke opleiding moest liggen, zo hemelsbreed is het verschil tussen de positie, die ik als kind in huis innam tegenover mijn ouders, onderwijzers en alle volwassenen en de staat van bijna aangeboren emancipatie waarin ik nu het kleien volkje om mij heen zie opwassen.”

~ Elise Calcar

Het opvallendste aan dit citaat van Elise Calcar is dat het uit 1877 komt (Mooij, 2006). De afgelopen anderhalve eeuw hebben verschillende mensen hetzelfde opgemerkt: het beeld van de ideale opvoeding verandert. Dit wordt ook duidelijk uit het boek *Advice to a mother* van Pye Henry Chavasse. Elke nieuwe druk hiervan wordt aangepast aan het huidige opvoedingsideaal. Het origineel werd gepubliceerd in 1881 en de laatste druk is uitgekomen in 2014. Uit de veranderingen blijkt dat de opvattingen over de juiste opvoeding sterk zijn veranderd (Hardyment, 1983).

In de negentiende eeuw schreven verschillende schrijvers en filosofen over opvoeding. Moeders konden zelf beslissen waar ze het mee eens waren en aan de hand van welke theorie ze hun kind wilden opvoeden. Dit veranderde aan het eind van de negentiende eeuw, toen opvoeden meer een wetenschap werd en de vrijheid van moeders beperkt werd tot ‘het goede doen’ of hiervan afwijken (Hardyment, 1983). Dat er tegenwoordig weer veel verschillende opvattingen zijn van ‘het goede doen’ wordt in paragraaf 5.3 tot 5.5 in deze scriptie uitgebreid toegelicht.

1.1 Het belang van opvoeden

Halverwege de negentiende eeuw was de arts Andrew Combe (1797-1847) een van de eersten die zei dat het instinct en de natuurlijke drang van de moeder niet langer voldoende waren om een kind op te voeden (Combe, Snijders, & Coxe, 1860). Hij omschreef dit in het boek: *Leer der Gezondheid* wat werd gepubliceerd in 1860. Echter was al langer duidelijk dat ouders met

de juiste opvoeding de ontwikkeling van een kind positief konden beïnvloeden. Dit is terug te zien in het gedachtegoed van diplomaat en geleerde Filips van Marnix van Aldegonde (1540-1598) in de zestiende eeuw, van filosoof Jan Amos Comenius (1592-1670) in de zeventiende eeuw en van filosoof Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) in de achttiende eeuw.

Daarnaast hebben bewegingen als The Child Study Movement van Granville Stanley Hall (1844-1924) en The Mental Hygiene Movement het belang van opvoeding benadrukt. The Child Study Movement heeft eraan bijgedragen dat het onderzoeken van kinderen een prioriteit werd in de wetenschap en was mede verantwoordelijk voor verdere interesse in algemene ontwikkelingspsychologie en het onderwerp *mentale gezondheid* (Brooks-Gunn, & Johnson, 2006). The Mental Hygiene Movement focuste zich op de educatie en het welzijn van kinderen om stoornissen op latere leeftijd te voorkomen. De maatschappij zou kunnen verbeteren door het socialiseren van kinderen (Richardson, 1989).

1.2 Discipline

De focus van deze scriptie ligt op één aspect van opvoeden, namelijk disciplineren. In de afgelopen eeuwen zijn verschillende antwoorden geformuleerd op de vraag wat discipline inhoudt en hoe ver ouders kunnen gaan om hun kinderen te laten doen wat zij willen.

Een belangrijke persoon die zich uitsprak over discipline is de Franse filosoof Michel Foucault (1926-1984). Hij omschreef discipline op vijf manieren (Foucault, 1989). Ten eerste relateert discipline afzonderlijk handelen. Hiervoor wordt gekeken naar prestaties van het individu. Ten tweede differentieert discipline verschillende individuen. Dit wil zeggen dat de discipline van een individu kan worden vergeleken met een norm. Vervolgens wordt bepaald of het individu hieraan voldoet. Ten derde bepaalt discipline in hoeverre iemand bekwaam is. Individuen kunnen op basis van discipline hiërarchisch worden ingedeeld. Hierdoor voelen mensen een bepaalde mate van dwang om zich te conformeren. Dit is de vierde functie van discipline. Ten slotte bepaalt discipline de grens tussen wat kan en wat te ver gaat. Dit wordt ook wel de grens met het abnormale genoemd. Wanneer iemand die grens overgaat, wordt diegene gestraft.

Foucault was echter niet de eerste die zich uitsprak op het gebied van discipline. Rond 1600 was Jacob Cats (1577-1660) ervan overtuigd dat ouders niet slap moesten zijn (Bakker, Noordman, & Rietveld-Van Wingerden, 2010). Een strikt opvoedingsideaal, met slaag, zou leiden tot een goed opgevoed en luisterend kind. Cats leefde in de Gouden Eeuw, waarin zich veel ontwikkelingen op maatschappelijk en financieel gebied voordeden. In deze tijd werden kinderen gezien als het belangrijkste familiekapitaal (Dekker, 2006). De pedagogiek ging uit

van de gedachte dat kinderen van nature verdorven waren. Deze visie kwam voort uit de maatschappij die doordrenkt was van religie. Religie werd gezien als leidraad, waarop waarnemingen, opvattingen en beoordelingen werden afgestemd (Dekker, 2006). Ouders konden invloed uitoefenen op hun kind door middel van de opvoeding. Een strikte opvoeding zorgde ervoor dat het kind over normen en waarden beschikte, goede manieren kreeg en zijn verstand aanscherpte.

In de tijd tussen de Verlichting en de Romantiek, aan het eind van de negentiende eeuw, veranderde het beeld, de uitwerking en de intentie van discipline. Om kinderen dichter bij de natuur te laten staan, kon je hen in een koud bad zetten of op een hard bed laten slapen. Zo zou het kind ‘gehard’ kunnen worden (Bakker, Noordman, & Rietveld-Van Wingerden, 2010). Het ‘harden’ van kinderen komt voort uit het gedachtegoed van Beekman uit ... Het idee werd doorgezet tijdens de vernieuwde interesse in religie. Deze interesse gaat vaak samen met een strengere opvoeding (Allebé, 1845).

Discipline houdt tegenwoordig vooral in dat ouders duidelijke regels opstellen, deze uitleggen en ervoor zorgen dat kinderen zich hieraan houden. Deze aanpak komt voort uit het ideaal tot de jaren 70: dat gedisciplineerde kinderen het leven van ouders gemakkelijker zouden maken (Hardyment, 1983). Een ouder hoeft zijn leven dan immers niet volledig te wijden aan dat van het kind. Wanneer ouders het kind door middel van regels een bepaalde routine aanleren, past het kind zich als het ware aan de ouder aan. Als een kind ongewenst gedrag vertoont, moet de ouder dit volgens kinderarts Benjamin Spock (1903-1998) negeren of ervoor kiezen om het kind af te leiden (Spock, 1946; Rich, 1986).

De opvatting over wat discipline is en de mate waarin discipline mag worden afgedwongen, is dus veranderd. Discipline werd daarnaast ook veranderend geuit door de jaren heen: van lijfstraffen tot regels stellen en autoriteit afdwingen. Op 2 februari 2013 zei Ronald Plasterk, destijds minister van Binnenlandse Zaken: “Ouders moeten hun kinderen beter opvoeden!” (Jorritsma, 2013). De minister doelde erop dat kinderen meer respect zouden moeten hebben voor hun ouders en externe gezagvoerders. Volgens hem was het de taak van ouders om hun kinderen dit respect bij te brengen. Respect voor autoriteit opleggen, is een manier om discipline af te dwingen. In het voorbeeld van minister Plasterk leidt respect van het kind voor de ouder tot een ‘betere’ opvoeding.

Het opleggen van respect voor een externe autoriteit en de invloed daarvan op de opvoeding zien we vaker terug in de geschiedenis. Zo kreeg de kerk veel invloed op de opvoeding in de tijd van de Hervorming en was de mening en de behoefte van de ouders leidend in de Gouden Eeuw (Bernstein, Clarcke-Stewart, Penner, & Roy, 2012). Daarnaast

heeft het respect voor het kind en zijn behoeften centraal gestaan, bijvoorbeeld tijdens de Verlichting aan het eind van de achttiende eeuw en na de Tweede Wereldoorlog halverwege de twintigste eeuw.

Al met al lijkt discipline een begrip wat door de jaren heen veranderd is qua concept, maar ook de toepassing, uiting in de praktijk en het doel van het disciplineren zijn veranderd.. Vooral de houding ten opzichte van disciplineren na de Tweede Wereldoorlog laat een opvallend verschil zien met de tijd daarvoor.

1.3 Verandering van houding

Aan het eind van de Tweede Wereldoorlog deed zich een ontwikkeling voor die later beter bekend zou worden onder de term: dedisciplinering. (Spock, 1946; Jolly, 1981; Huijer, 2013). Na de tweede wereldoorlog ontstond een negatieve houding ten opzichte van discipline in het algemeen, maar ook in het gezin.

Twee belangrijke factoren hebben bijgedragen aan deze dedisciplinering (Huijer, 2013). Ten eerste heeft de Tweede Wereldoorlog, en dan met name de holocaust ofwel Jodenvervolging, gezorgd voor een negatieve houding ten opzichte van discipline. Discipline werd hierdoor geassocieerd met onderdrukking en de automatische uitvoering van bevelen. Daarnaast was het gedachtegoed van Foucault van belang in deze tijd. Foucault heeft *Surveiller et punir: Naissance de la prison* geïntroduceerd in 1975 in Frankrijk vertaald tot *de geboorte van de gevangenis* in 1989. Met de geboorte van de gevangenis bedoelt hij dat discipline overal in de maatschappij aanwezig is (Foucault, 1989). Voorbeelden hiervan zijn scholen en gevangenissen, maar ook ziekenhuizen en kantoren. Mensen moeten een bepaalde norm volgen: op tijd zijn, gezond zijn en luisteren naar autoriteit (Huijer, 2013). Volgens Foucault leidt dit tot een maatschappij als een gevangenis, waarin een mens geen of slechts een beperkte vrijheid ervaart. Hij vergelijkt de maatschappij met een gevangenis vol lijfstraffen uit 1757. Discipline en straf zijn volgens hem niet verdwenen, maar hebben andere vormen aangenomen (Foucault, 1989).

De combinatie van deze twee factoren heeft ertoe geleid dat mensen zich wilden afzetten tegen de heersende autoriteit en de negatieve disciplinering. Hierdoor ontstond in de jaren 70 de vrije opvoeding, waarbij individuele vrijheid het streven was.

De kritische houding van Foucault ten opzichte van discipline is de laatste tien jaar bekritiseerd door filosofen en opvoedkundigen (Schwartz, 2004; Fraser, 2007; Huijer, 2013). De vrije opvoeding zou niet meer de gewenste opvoeding zijn in de huidige maatschappij.

Volgens Marli Huijer (2013), hoogleraar publieksfilosofie, is er in de huidige tijd sprake van overvloed, iets wat leidt tot kinderen die zoeken naar grenzen in het oneindige van keuzemogelijkheden. Daarnaast moeten kinderen in de vrije opvoeding een bepaalde mate van zelfdiscipline ontwikkelen.

Christien Brinkgreve (2009), hoogleraar sociale wetenschappen aan de universiteit Utrecht, stelt dat zelfdiscipline niet mogelijk is zonder dat het kind bevestiging krijgt van externen dat hij of zij op de goede weg zit. Brinkgreve omschrijft de maatschappij als kinderlijker; daarbij gebruikt zij de term infantilisering. Een voorbeeld wat zij hierbij noemt zijn volwassenen met ‘een rugzakje’, aan wie de maatschappij zich aanpast in plaats van andersom. Brinkgreve (2009) geeft daarnaast de volgende voorbeelden: informatie dat in hapklare brokken wordt voorgelegd en hurkende ouder. De hurkende ouders verlagen zich tot het niveau van het kind, hierdoor hoeft het kind niet te reiken naar het niveau van de volwassene. Ouders zijn de rol van strenge opvoeder verloren en worden meer gezien als vriend van het kind, is de visie van Brinkgreve (2009).

1.4 Hoofdvraag en deelvragen

In deze scriptie staat de vraag centraal hoe de houding ten opzichte van disciplineren na de Tweede Wereldoorlog past in de algehele opvoedgeschiedenis, hoe deze houding zich heeft ontwikkeld tot het opvoedideaal van deze tijd en wat ouders in deze tijd wordt geadviseerd op het gebied van disciplineren. Deze vraag wordt beantwoord aan de hand van verschillende deelvragen. De eerste luidt: ‘Hoe ziet de opvoedgeschiedenis, betreffende disciplineren, eruit van 1500 tot 2020?’ Binnen de historische context wordt gekeken of andere oorlogen hetzelfde effect hebben gehad als de Tweede Wereldoorlog. Daarnaast wordt aandacht besteed aan de bron van kennis waarop moeders in deze wisselende tijden konden terugvallen. De tweede deelvraag luidt: ‘Wat hield de verandering van bevels- naar onderhandelingshuishouding in en wat voor effect had deze verandering op het dagelijks leven in een gezin, met betrekking tot discipline?’ Tot slot worden de huidige situatie en de toekomst in kaart gebracht met de vraag: ‘Wat is de huidige stand van zaken omtrent disciplineren en wat wordt ouders in deze tijd geadviseerd op dit gebied?’

Deze vragen worden beantwoord middels een literatuuronderzoek. De gebruikte bronnen bieden een overzicht van de opvoedidealen door de tijd heen. Deze informatie wordt aangevuld met recentere bronnen, zoals krantenartikelen en wetenschappelijke onderzoeken. De informatie uit de nieuwe bronnen wordt vergeleken met de eerder heersende opvoedidealen. Op basis daarvan kunnen de opvattingen aan een historische stroming worden

gekoppeld. Ook kan worden geconcludeerd of sprake is van een nieuwe beweging. Ten slotte worden verschillende interventies met elkaar vergeleken om vast te stellen wat ouders op dit moment geadviseerd wordt op het gebied van disciplineren.

2. Methode

Voor het schrijven van deze scriptie heb ik mijzelf eerst verdiept in de opvoedgeschiedenis van Nederland. Dit heb ik gedaan aan de hand van Bakker, Noordman, en Rietveld-van Wingerden (2010): *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*. Dit heb ik aangevuld met informatie uit Hardyment (1983): *Dreambabies*. Het boek van Hardyment is niet toegespitst op de ontwikkelingen in Nederland, maar geeft wel een duidelijk overzicht van maatschappelijke bewegingen die ook in Nederland van grote invloed zijn geweest. De gevonden informatie heb ik in een overzichtelijke tabel gezet. Deze tabel vormde de basis voor mijn eigen historische overzicht. Zie *Bijlage 1: Overzicht (pedagogische) denkers*.

Waar mogelijk is de informatie van het historische overzicht aangevuld met wetenschappelijke artikelen en boeken door de genoemde filosofen en opvoedkundigen uit die tijd. Voor de wetenschappelijk artikelen en boeken heb ik de zoekmachines Web of Science en Google Scholar gebruikt. Hier heb ik gezocht op de termen: “Erasmus”, “Wittewrongel”, “Aldegonde”, “Foucault”, “Ainsworth sensitivity”, “Bowlby & Ainsworth Attachment”, “Hall Child Study Movement”, “Mental Hygiene Movement”, “Spock discipline” en “Wolff Proeve over de opvoeding”. Bij deze zoekmachine is altijd gezocht naar de meest primaire bron die ingezien kon worden. De informatie die hier uit voort kwam heeft gefungeerd als controle en aanvulling op het historische overzicht.

Voor de huidige situatie heb ik recente (online) artikelen gelezen van de kranten NRC en de Volkskrant en kwaliteitstijdschrift JM Ouders. Daarnaast heb ik gebruik gemaakt van de nieuwssites van de NOS en RTL Nieuws. Binnen deze online nieuwsfora heb ik gezocht met de zoektermen: Discipline, Opvoeding, Ouderschap, Opvoedtechnieken, Gezag, Overvloed, Overvloedmaatschappij, Bevelshuishouding, Onderhandelingshuishouding, Arabische Lente, Asielzoekers, Jo Frost en Heim Omer.

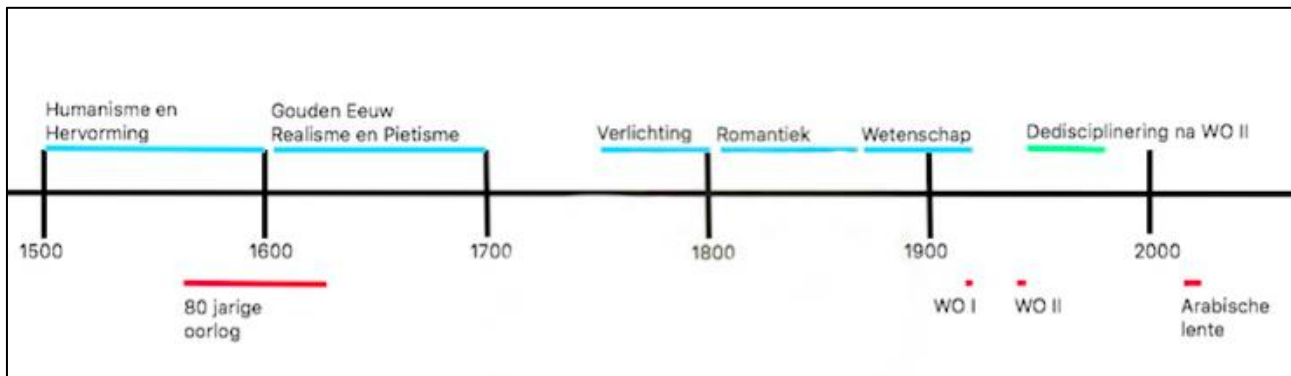
Hieruit zijn recente kwaliteitsartikelen naar voren gekomen. In deze artikelen wordt gesproken met, of geschreven over, deskundigen en wat zij hebben gepubliceerd. Voorbeelden hiervan zijn de boeken *Hoge eisen, ware liefde: De opkomst van een nieuw*

gezinsideaal in Nederland (Brink, 2005), *Vroeg mondig, laat volwassen: De hoge eisen van keuzevrijheid* (Brinkgreve, 2009) en *Discipline. Overleven in overvloed* (Huijer, 2013). De informatie uit deze boeken is gecontroleerd aan de hand van wetenschappelijk onderzoek en artikelen. Hierbij is wederom gebruik gemaakt van de zoekmachines Web of Science en Google Scholar. Er is gezocht op de termen: “intergenerational conflict”, “parent-child relation”, “self-regulation”, “self-discipline”, “develop* behavior”. “consumption societ*”, “wellbeing”, “Paradox of choice”.

In het onderzoek is voornamelijk gebruik gemaakt van de sneeuwbal techniek. Hierbij leest men een boek waarin wordt verwezen naar een artikel of een ander boek met eenzelfde onderwerp of techniek. Hetzelfde geldt voor recente artikelen waar boeken worden aangehaald. Daarnaast werden literatuurlijsten bekeken op mogelijk interessante verwijzingen die een toevoeging zouden zijn aan het onderzoek. Van de verwezen boeken en wetenschappelijke artikelen werden titel en samenvatting gelezen om te kijken of dit nuttig zou kunnen zijn voor het onderzoek. Was dit het geval dan werd er verder gelezen en de bron verwerkt in deze scriptie. In de zoektocht is discipline gedefinieerd als: opvoedtechniek of manier om druk of macht uit te oefenen op een kind of bepaalde groep mensen. In deze scriptie is de literatuur verwerkt van 37 boeken, 21 wetenschappelijke artikelen en 25 onlinekwaliteitsartikelen.

3. Geschiedenis

In Nederland hebben verschillende religieuze en politieke stromingen altijd invloed gehad op de orde van de dag. Elke maatschappelijke stroming kende filosofen, psychologen en opvoedkundigen die een bepaalde norm voorschreven op opvoedgebied. Dit hoofdstuk biedt een uitgebreid overzicht van de opvoednormen betreffende discipline van 1500 tot 2020. Al snel bleek dat de Tweede Wereldoorlog een unieke verandering in opvoedingsidealen teweeg heeft gebracht. Aangezien dit geen maatschappelijke stroming maar een grote indrukwekkende gebeurtenis was, leidde dit tot de vraag of andere oorlogen eenzelfde of een andere ontwikkeling teweeg brachten. Kan de dedisciplinering worden omschreven als een pedagogische revolutie of heeft dit fenomeen zich vaker voorgedaan?

3.1 Overzicht stromingen, denkers en filosofen

De eerste filosoof waarvan wordt gezegd dat hij een mening uitte over opvoeding en pedagogie was Plato een Griekse filosoof en schrijver, die leefde van 427 tot 347 voor Christus (Bakker, Noordman, & Rietveld-Van Wingerden, 2010). Deze opvattingen zijn echter niet schriftelijk overgeleverd. Daarom wordt in dit overzicht een sprong gemaakt naar de renaissance en het Humanisme uit het begin van de zestiende eeuw.

3.1.1. Zestiende eeuw: Humanisme en Hervorming. In de tijd van het Humanisme was de waardering voor de natuur en de mens prominent aanwezig. Dit leidde tot een interesse in, en een belang voor, opvoeding. De persoon die hier vooral over schreef in deze tijd was priester, theoloog en filosoof Desiderius Erasmus (1469-1536). Hij had vooral een

uitgesproken mening over onderwijs, maar vond opvoeding ook van belang (Bakker, Noordman, & Rietveld-Van Wingerden, 2010). Volgens hem was de mens van nature goed, maar heeft deze vorming nodig door goede, liefdevolle verzorging. Op deze manier kan een kind gevormd worden naar de wens van de opvoeder (Bacchi, 2019). Erasmus heeft hiervoor de term ‘speelse fictie’ geïntroduceerd. Volgens hem leert een kind het best in de vorm van spel.

De Hervorming in de tweede helft van de zestiende eeuw bracht verandering in deze opvattingen. De kerk en het geloof stonden in deze tijd centraal: mensen moesten worden opgevoed tot godszaligheid (Morgan, 1988). Het geloof streefde naar een opvoeding van deugd en wijsheid. In deze tijd was het gewoonlijk om de opvoeding en verzorging voor het kind uit te besteden aan zusters, wanneer men daar geld voor had. De zusters konden bijvoorbeeld het kind voeden op vaste tijden en hierdoor de zorg voor de ouders verlichten. De mening heerste dat het ergst wat een ouder kon doen, was toegeven aan de tekortkomingen van een kind in de opvoeding (De Rycke, 1970). Bij tekortkomingen moet gedacht worden aan de ontwikkeling die nog niet optimaal is, waardoor kinderen moeite hebben met het volgen van regels en aanpassing in bepaalde situaties.

Dit zien we onder meer terug in de ideeën van Aldegonde. Hij was van mening dat ouders de opvoeding niet moesten uitbesteden aan zusters, omdat zij zelf meer aandacht hadden voor de gezondheid van hun kind. Zodra een kind kon lopen, dienden ouders hun liefdevolle en zorgzame houding te veranderen (De Rycke, 1970). Aldegonde was daarnaast ook een van de eersten die streefden naar de meertalige opvoeding van kinderen. Hij schreef over dit ideaal in *Ratio Instituendae Iuventutis*, dat uitkwam in 1615. Ook was hij van mening dat kinderen Bijbelteksten uit hun hoofd moesten leren en dat zij streng gestraft mochten worden als zij niet deden wat God hun voorschreef. Een beroemde uitspraak van Michel de Montaigne (1533-1592) een Franse filosoof uit die tijd was: “Als men er een verdienstelijk man van wil maken, moet men hem zonder enige twijfel in de jeugd niet sparen” (Hall, 1997). Daarnaast was hij van mening dat: “er niks dwazer is dan het verminderen van dingen naar de maat van onze capaciteit en competentie” (Hall, 1997). Deze gezegdes geven een duidelijk beeld van het toestaan van straffen en het niet rekening houden met de vermogens van een kind tijdens de Hervorming.

3.1.2 Zeventiende eeuw: Gouden eeuw, Realisme en Piëtisme. De plaats van het geloof in de opvoeding vanuit de Hervorming halverwege de zestiende eeuw hield ook aan het begin van de zeventiende eeuw nog stand (Morgan, 1988). Echter wordt het daaropvolgende tijdperk; het Empirisme en het Realisme, gekenmerkt door het onderzoek en

de interesse naar het ontstaan van de menselijke kennis (Curd & Psillos, 2013; Bakker, Noordman, & Rietveld-Van Wingerden, 2010). De toegenomen kennis zou ook bijdragen aan het begrip van de kindertijd en de beperkte vermogens van kinderen. Deze kennis heeft de focus gelegd op de opvoeding, discipline hierbinnen en de effecten hiervan. De vernieuwde interesses in menselijke kennis en het begrip van de kindertijd botste met de fundamentele geloofsovertuiging die op dat moment nog heerste.

Waarin dit duidelijk naar voren kwam, was het streven naar kennis. Men moest meer talen leren begrijpen en spreken. Wanneer iemand bijvoorbeeld het Latijn zou begrijpen konden er meer klassieke teksten gelezen worden, waaronder bijbel verhalen. Dit is een voorbeeld van de overgangperiode van vergroting van de kennis, maar het wel vast blijven houden aan het geloof. Het streven naar zoveel mogelijk kennis, wordt vooral duidelijk wanneer gekeken wordt naar het gedachtegoed van Comenius. Hij streefde dan ook naar pansofie: de ‘al-wijsheid’ (Burton, 2017).

Naast Comenius was ook John Locke (1632-1704), een Verlichtingsfilosoof, van mening dat kinderen opgevoed moesten worden. Een kind was een onbeschreven blad, ofwel een tabula rasa (Bernstein, Clarke-Stewart, Penner, & Roy, 2012). Dit houdt in dat alle ervaringen van een mens in zijn kindertijd een diepgaand en permanent effect kunnen hebben. De opvoeding moest daarom zonder hardheid, angst of straf plaatsvinden. Anders kon het kind permanent geschaad worden. Ook was Locke van mening dat het niet mogelijk is om twee kinderen op exact dezelfde manier op te voeden, dit ook omdat zij worden beïnvloed door hun omgeving (Schouls, 2018). In de opvoeding moest het kind beschouwd worden als een individu met eigen vermogens en moest de opvoeding worden afgestemd op het individu.

Als reactie op de ideeën van Comenius en Locke zien we een nieuwe beweging ontstaan waarbij kinderen hun ouders moeten gehoorzamen en het geloof en de gehoorzaamheid aan god terug komt. Deze beweging luidde een nieuw tijdperk in, namelijk het Piëtisme. Hierin stond persoonlijke vroomheid centraal: het geloof en de mens moesten gezuiverd worden. Filosofen en predikanten als Petrus Wittewrongel (1609-1662) Jacobus Koeleman (1632-1695) en August Hermann Francke (1663-1727) waren degenen die deze nieuwe stroming ondersteunden en uitdroegen. Wittewrongel was van mening dat kinderen zich moesten realiseren dat ze hun ouders gehoorzaamheid verschuldigd zijn. Volgens hem mocht de liefde voor het kind zich vermengen met vrees voor de ouder. Daarnaast veronderstelde hij dat het mogelijk was om in de hemel te belanden door veelvuldig tot God te bidden (Bussels, 2016). Koeleman was van mening dat kinderen schuldig en verdorven waren, omdat zij vanaf hun geboorte zondaars waren. Het streven naar godszaligheid heiligde

alle middelen. Zo was het geoorloofd om kinderen te slaan (Bakker, Noordman, & Rietveld-Van Wingerden, 2010). Ook Francke was van mening dat kinderen niet te veel vrijheid en vrolijkheid moesten ervaren, maar dat zij meteen opgevoed moesten worden tot het geloof (Francke, 1925). Het kind moest afgesloten worden van alle verleidingen buiten het geloof. Alleen het geloof zou het kind uiteindelijk op het goede pad kunnen houden (Burgers, 2016).

3.1.3 Achttiende eeuw: Verlichting. Tijdens de Verlichting heerste de overtuiging dat kennis zou leiden tot deugd. De menselijke rede en de natuur zijn belangrijke begrippen in de zoektocht naar de waarheid (Bakker, Noordman, & Rietveld-Van Wingerden, 2010). De Bijbel zette niet meer de toon; mensen moesten zelf nadenken. In deze tijd werd ervan uitgegaan dat kinderen van nature goed waren en dat wanneer zij niet gehoorzaamden aan de opvoeder, zij de consequenties van de natuur moesten ervaren. Een voorbeeld hiervan is wanneer een kind geen jas wil dragen, dit ook niet wordt opgedragen. Het kind merkt dan zelf dat het niet dragen van een jas gelijk staat aan het koud hebben en zal hierdoor uit zichzelf zijn jas aandoen de volgende keer.

Een belangrijke filosoof uit deze tijd Jean-Jacques Rousseau. Hij was van mening dat opvoeding betekent dat groeibelemmeringen worden weggehaald. Ouders zouden hun kind niets hoeven op te dringen, te bevelen of te verbieden (Rousseau, Noël, & Brassinga, 1980). Hij was dan ook een voorstander van het ervaren van de consequenties van de natuur (Duggan, 1916). Daarnaast zien we Johann Bernhard Basedow (1724-1790), een Duitse hervormer, leraar en schrijver. Ook hij was van mening dat het beter is om een kind niet te straffen (Duggan, 1916). Wel moest goed gedrag beloond worden. Christian Wolff (1679-1754) sloot zich hierbij aan en was van mening dat een verlicht kind niet vroeg om harde discipline, maar om observatie door de opvoeder (Wolff, & Deken, 1779; Bakker, Noordman, & Rietveld-Van Wingerden, 2010). Zij omschreef dit in het boek: *Proeve over de opvoeding*, wat zij speciaal schreef voor vrouwen.

Ondanks het bovenstaande bood ook de Verlichting ruimte voor discipline en straf. Hierbij was echter sprake wel van respect voor het kind. Dit zien we terug in de denkwijze van Maria Edgeworth (1768-1849), een schrijfster uit die tijd. Zij was van mening dat een straf moest passen bij de leeftijd van het kind en bij het gedrag dat het kind diende te vermijden (Edgeworth, & Edgeworth, 1835). Om te voorkomen dat kinderen slecht gedrag lieten zien moest de opvoeder voorbeelden van gewenst gedrag laten zien. Daarnaast was Edgeworth van mening dat de straf meteen moest volgen op het ongewenste gedrag en dat deze herhaald moest worden wanneer dit gedrag zich weer voordeed. Naast Edgeworth zien we Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827), een Zwitserse pedagoog, schrijver, filantroop,

hervormer en filosoof. Hij benadrukte dat slechtheid kon voortkomen uit ongunstige omgevingsfactoren. Hij zette dan ook aan tot het achterhalen van de bron van het ongewenste gedrag in de omgeving. Pestalozzi was daarnaast van mening dat het kind zichzelf deels kon opvoeden door zelfdiscipline op te leggen.

3.1.4 Negentiende eeuw: Verlichting en Romantiek. Door de ontwikkelingen in kennis van het lichaam en daarmee de hersenen en concepten als karakter, ging men in de periode daarna steeds meer twifelen aan religie. Deze twijfel zorgde voor een nieuwe stroming, namelijk de Romantiek (Hardyment, 1983). De Romantiek werd voornamelijk gekenmerkt door menselijk gevoel en intuïtie. Deze begrippen waren in die tijd net zo belangrijk als de rede (Bakker, Noordman, & Rietveld-Van Wingerden, 2010).

Deze kenmerken van de Romantiek uitten zich in een opvoeding die volgend moest zijn en niet voorschrijvend (Bruce, 2012). Hierbij moesten ouders rekening houden met de ontwikkelingsfase van het kind. Dit is terug te zien in de ideeën van Friedrich Fröbel (1782-1852) een Duitse pedagoog en Elise van Calcar (1822-1904) schrijfster, pedagoog en feminist. Deze opvattingen lijken op de visie van Rousseau en Comenius en Locke ruim 100 en 200 jaar voor de Verlichting, zoals hierboven beschreven. Fröbel was verder van mening dat het kind in een eigen tempo en volgens de eigen interesses moest leren (Bruce, 2012). Daarnaast zien we dat Calcar de ouders verantwoordelijk stelde, wanneer het kind toch verkeerd gedrag vertoonde (Calcar, 1864).

Ook tijdens de Romantiek was echter sprake van een tegengeluid, namelijk van Gerardus Arnoldus Nicolaus Allebé (1810-1892), een dokter uit Leiden. Hij was van mening dat moeders zich niet moesten laten leiden door blinde liefde voor hun kind. Orde, routine en regelmaat waren nodig om een huishouden te leiden. Een kind mocht best even huilen; een moeder hoefde daar dan niet meteen naartoe. Meteen reageren op huilgeluiden zou wijzen op het verwennen van het kind. Daarnaast was Allebé van mening dat een kind vanaf drie jaar in staat was om zijn kleding op te vouwen en zijn speelgoed op te ruimen (Allebé, 1845). Ook Ietje Kooistra, directrice en pedagoge aan de Rijkskweekschool voor Onderwijzeressen (1861-1923) was eerder bang voor verwennerij en slapheid dan voor strengheid van de opvoeder. De beschreven strengheid uitte zich echter in regels en routine en niet in (zware) straffen (Bakker, Noordman, & Rietveld-Van Wingerden, 2010).

3.1.5 Twintigste eeuw tot heden: Wetenschap en wereldoorlogen. Het begin van de twintigste eeuw wordt gekenmerkt door de opkomst van het feminisme. Het gezin nam niet meer de belangrijkste plaats in de samenleving in. Er kwam ruimte voor een leven van de vrouw naast het opvoeden van het kind. De rest van de twintigste eeuw staat echter in het

teken van vernieuwde interesse in het kind. Deze werd voornamelijk veroorzaakt door de medische, wetenschappelijke en politieke ontwikkelingen in de samenleving (Hardyment, 1983). In deze tijd kwamen de ideeën van Comenius en Locke weer terug: kinderen moesten de consequenties van de natuur ervaren, wanneer zij het advies van de opvoeder negeerden (Drummond, 1891). De persoon die hier voornamelijk over schreef was de evangelist Henry Drummond (1851-1897).

Dat slaan niet meer geaccepteerd werd betekende, volgens Charis Frankenburg (1920-1946) een schrijfster van opvoedboeken uit die tijd, niet dat een kind verwend mocht worden (Hardyment, 1983). In haar visie stonden de volgende begrippen centraal: zelfdiscipline en onmiddellijke gehoorzaamheid van het kind en humor en goed gevoel van de ouder. Volgens haar was de sfeer in het gezin positief, zolang het kind gewenst gedrag vertoonde en luisterde naar de ouder.

3.2 Opvoedideaal na de Tweede Wereldoorlog

Na de Tweede Wereldoorlog is een duidelijke verschuiving te zien in het opvoedingsideaal. Waar voor de oorlog nog nadruk lag op de strengere opvoeding, zoals Allebé en Frankenburg het voorschreven, zo veranderde het ideaal naar een minder strenge opvoeding na de oorlog (Allebé, 1845; Hardyment, 1983).

Dit zien we terug in de overtuigingen van Benjamin Spock (1903-1998), een Amerikaanse opvoedkundige. Hij was van mening dat ouders het kind niet zouden verwennen als ze het troostten wanneer het huilde (Spock, 1946). Daarnaast zou knuffelen beter zijn dan afstand houden. Wanneer ouders dit deden zou het kind gehoorzamen in moeilijke situaties omdat het liefde en respect voelde voor de ouder. Dit werd vier jaar later aangevuld met het advies om kinderen af te leiden wanneer zij ongewenst gedrag vertonen (Bakker, Noordman, & Rietveld-Van Wingerden, 2010). Hierbij werd benadrukt dat ook ouders fouten kunnen maken, maar dat straffen zelden nodig is.

Een andere belangrijke theorie die ontstond in de jaren '60 is de gehechtheidstheorie van John Bowlby (1907-1990) en Mary Ainsworth (1913-1999). De gehechtheidstheorie omschrijft het belang van vroege ervaringen in de ontwikkeling van kinderen (Bowlby, 1969; Van der Horst & Van Rosmalen, 2017). Deze ervaringen hebben invloed op de ontwikkeling van het zelfbeeld van het kind en het aangaan van relaties op latere leeftijd. Een moeder kan invloed uitoefenen op de hechting met het kind door middel van sensitief gedrag. Sensitiviteit kan omschreven worden als het opmerken van signalen, deze juist interpreteren, verwerken en prompt reageren (Ainsworth, 1969). Als het kind bijvoorbeeld huilt, moet de ouder nagaan

waar dit gedrag vandaan komt en hier iets mee doen. Gehechtheid tussen ouder en kind en sensitiviteit naar het kind zijn voorbeelden van een milde en verzorgende opvoeding.

Ook klinisch psycholoog Thomas Gordon (1918-2002) en ontwikkeling professor Hugh Jolly (1911-1986) haakten in op deze nieuwe milde opvoedingstrend. Zo beschreef Gordon in zijn boek *Luisteren naar kinderen*, de bereidheid tot het erkennen van gemaakte fouten door ouders (Gordon, 1970). Hierdoor zouden conflicten bespreekbaar en oplosbaar worden. Ook zouden ouders aan moeten tonen dat zij bereid zijn om te luisteren naar het kind: dit zal leiden tot het herstel van wederzijds respect. Jolly had de visie dat in de opvoeding vooral gestreefd moest worden naar plezier (Jolly, 1981). Disciplineren gebeurde alleen als het kind echt de limiet, van wat was toegestaan, bereikte.

3.2.1 Discipline komt terug. Tegelijk met Jolly werd ook langzaam een nieuwe beweging zichtbaar: steeds meer filosofen en opvoedkundigen waren van mening dat de opvoeding anders mocht. Zo werd steeds vaker geadviseerd om duidelijke grenzen te stellen en daarbij uit te leggen waarom iets niet mag (Brazelton, Koslowski, & Main, 1974; Fraser, 2007). Daarnaast moest er aandacht komen voor wat het kind te zeggen heeft (Mrazek, 1993). Dit komt terug in de visie van opvoedkundige Thomas Berry Brazelton (1918-2018), schrijver David Mrazek en ervaringsdeskundige Anne Fraser. Brazelton is van mening dat ouders bij een kind vanaf 18 maanden limieten mag gaan opleggen. Mrazek benadrukt het belang van een actieve luisterhouding, waarbij de ouder ook in lichaamshouding duidelijk moet maken dat het aandacht heeft voor wat het kind te zeggen heeft (Mrazek, 1993). Om een kind uit een lastige situatie te halen, raadt Mrazek de ‘time-out’ aan. Een rustige plek waar het kind kan afkoelen en waarna de ouder met het kind in gesprek gaat over het vertoonde onwenselijke gedrag.

Martin Herbert, een schrijver, ging in 1989 in zijn boek *Discipline, A positive guide for parents*, nog een stap verder. Hij was van mening dat het slaan van een kind kan werken, zolang goed gedrag ook beloond wordt (Hardyment, 1983). Dit gedachtegoed werd ondersteund door een professor sociale wetenschappen aan de Universiteit van Londen, Green. In 1990 schreef hij het boek *Education and State Formation*. Hierin zette hij uiteen dat slaan niet schadelijk zou zijn zolang men het goed gebruikte (Hardyment, 1983). Hij was ervan overtuigd dat iedereen 20 jaar later zijn standpunt zou delen. Het lichamelijk straffen van kinderen is echter nog steeds niet maatschappelijk geaccepteerd. Wel lijkt een verschuiving naar voorkeur voor discipline en regels te ontstaan.

3.3 Oorlogen

Zoals in het voorgaande is beschreven, heeft de Tweede Wereldoorlog een verschuiving teweeggebracht in het opvoedideaal. De maatschappelijke uitwerking hiervan zal in het volgende hoofdstuk verder worden toegelicht. De grote omschakeling roept echter de vraag op of elke grote oorlog in Nederland heeft geleid tot een dergelijke verandering. Daarom wordt het effect van de Tweede Wereldoorlog vergeleken met het effect van de Tachtigjarige Oorlog, de Eerste Wereldoorlog en de Arabische lente - de oorlog tegen Islamitische Staat. Deze oorlogen zijn gekozen omdat zij een grote impact hebben gehad of nog steeds hebben op het dagelijks leven in Nederland.

3.3.1 Tachtigjarige oorlog 1566-1648. Tijdens de Tachtigjarige oorlog kwam het protestantse Nederland, toen nog de Nederlanden, onder leiding van Willem van Oranje in opstand tegen het katholicisme van het Spaanse Rijk onder leiding van koning Filips II. Deze oorlog staat tegenwoordig bekend als ‘De Opstand’. Het eerste deel van de oorlog werd gekenmerkt door veel verschillende opstanden, die zich later ontwikkelden tot een geregelde oorlog. Koning Filips II was katholiek en probeerde met deze oorlog het protestantisme te bestrijden (Historiek, z.d.a).

De Tachtigjarige Oorlog vond grotendeels plaats in de zestiende eeuw, tijdens het Humanisme. Die stroming wordt gekenmerkt door de waardering voor de mens en de natuur (Bakker, Noordman, & Rietveld-Van Wingerden, 2010). De maatschappelijke consensus van de waardering voor mens en natuur veranderde toen de Spaanse onderdrukker het rooms-katholieke geloof het alleenrecht wilde bieden en Willem van Oranje en de rest van gereformeerd Nederland vasthielden aan hun eigen godsdienst als ‘de juiste’. De oorlog leidde de periode van de Hervorming in.

Uit de periode voorafgaand aan de Tachtigjarige Oorlog, is weinig literatuur beschikbaar, maar tijdens de Tachtigjarige Oorlog zijn duidelijk uiteenlopende idealen zichtbaar. De verschillende heersende godsdiensten hebben een verschillend effect gehad op hun gelovigen en daarmee op de opvoeding die hieruit voortvloeide (Backhaus, 2010). Hieruit blijkt dat op basis van het geloof werd opgevoed. Dit betekende, net als in het latere Piëtisme, dat ouders streng mochten zijn in de opvoeding (De Rycke, 1970; Bussels, 2016). Echter, tijdens de oorlog is nog een ander geluid te horen, namelijk dat van Comenius en Locke. Zij streefden naar wijsheid en een goede opvoeding, maar waren milder dan het latere Piëtisme (Burton, 2017; Bernstein, Clarke-Stewart, Penner, & Roy, 2012).

Het eind van de zeventiende eeuw, en daarmee de periode na de Tachtigjarige Oorlog, wordt gekenmerkt door het Piëtisme. In deze periode stond het zuiveren van het geloof

centraal. Hierbij hoorde een strenge, op het geloof gebaseerde opvoeding, zoals Koeleman en Francke voorschrijven (Bakker, Noordman, & Rietveld-Van Wingerden, 2010; Francke, 1925). Hieruit kan geconcludeerd worden dat het protestante geloof, wat al een strenge opvoeding voorschreef, door de dreiging van het katholicisme het geloof wilde zuiveren. Hierdoor werd de opvoeding die werd voorgeschreven strenger en strikter. Het einde van de Tachtigjarige Oorlog leidde dus niet tot een mildere, maar juist een strengere opvoeding. Dit komt niet overeen met het anti-disciplinerende effect van de Tweede Wereldoorlog.

3.3.2 Eerste Wereldoorlog 1914-1918. De Eerste Wereldoorlog was oorspronkelijk een oorlog tussen Duitsland-Oostenrijk-Hongarije-Italië en België-Frankrijk-Rusland-Verenigd Koninkrijk-Servië-Italië. Door verschillende bondgenootschappen ontstonden spanningen in Europa. De bom barstte toen Frans Ferdinand, de toekomstige keizer van Oostenrijk-Hongarije, vermoord werd, samen met zijn vrouw (Historiek, z.d.b). Nederland bleef in deze oorlog neutraal, maar werd er wel door beïnvloed. Zo had het land moeite met vluchtelingen uit andere landen, de beperkte vrijheid van meningsuiting en schaarste van goederen geproduceerd in andere Europese landen. Daarnaast werd het land ook beïnvloed door de inspanning die het kostte om neutraal te kunnen blijven (Eerstewereldoorlog, z.d.).

De Eerste Wereldoorlog vond plaats in de twintigste eeuw, die gekenmerkt werd door wetenschap. Door grote ontwikkelingen op medisch, wetenschappelijk en politiek gebied werd steeds meer bekend over de effecten van opvoeding (Hardyment, 1983). De kennis over de effecten van verschillende vormen van opvoeden leidde tot een aversie tegen harde discipline. Filosofen en opvoedkundigen stonden wel achter de gedachte dat het kind de consequenties van de natuur mocht ervaren wanneer het de ouder niet gehoorzaamde. Dit komt overeen met de overtuiging van Drummond uit 1891. Echter is er na de oorlog, tussen 1920-1945, een beweging zichtbaar waarbij ouders hun kind niet moeten verwennen (Hardyment, 1983). Dit is terug te zien in de overtuigingen van de al eerder genoemde Frankenburg, schrijfster van opvoedboeken in deze tijd (Butler & Hickman, 2011; Bakker, Noordman, & Rietveld-Van Wingerden, 2010). Volgens haar was de sfeer in het gezin positief, zolang het kind gewenst gedrag vertoonde en luisterde naar de ouder.

Geconcludeerd kan worden dat het eind van de Eerste Wereldoorlog niet wordt gekenmerkt door een grote maatschappelijke en idealistische verandering van het opvoedideaal. De verandering die Frankenburg aan probeerde te brengen op het gebied van verwennerij was gering en omvatte meer een algehele norm dan discipline. Dat deze oorlog geen effect had op het opvoedideaal kan voort komen uit de neutrale positie die Nederland

wist te behouden. Het effect van deze oorlog is daardoor minder heftig en niet hetzelfde als dat van de Tweede Wereldoorlog.

3.3.3 Arabische Lente en Islamitische Staat 2011-heden. In de lente van 2011 kwam in Tunesië één straatverkoper in opstand. In combinatie met de onrust in het land en de verontwaardiging van de bevolking leidde dit tot demonstraties die, mede door sociale media, te volgen waren in een groot deel van de wereld. Deze demonstraties hebben er uiteindelijk toe geleid dat president Ben Ali is afgezet (Klis, 2011). Na de opstand in Tunesië volgden opstanden in Egypte, Jemen, Bahrein, Libië en uiteindelijk Syrië. Deze periode van demonstraties en machtsovernames werd later beter bekend als de Arabische Lente. De demonstranten verzetten zich tegen de dictatuur die heerste in hun land. In sommige landen werd de president hierdoor afgezet. Mede door de politieke onrust konden terroristische organisaties, zoals Islamitische Staat (IS), veel macht krijgen in deze landen. Nederland heeft een kleine bijdrage aan de strijd tegen IS geleverd, in de vorm van luchtaanvallen. Op de Nederlandse burger hadden deze echter geen effect. Wel is de maatschappij beïnvloed door de grote hoeveelheid mensen die sinds de onrust in het noorden van Afrika op de vlucht zijn. Nog dagelijks komen boten met vluchtelingen over de Middellandse Zee en via Turkije naar Europa (Rode Kruis, 2018).

De Europese Unie probeert deze vluchtelingen eerlijk te verdelen over haar lidstaten. Dat leidt tot een toename aan vluchtelingen in Nederland. Deze vluchtelingen komen uit het Midden-Oosten en Noord-Afrika en hebben vaak een Islamitische achtergrond. Door deze andere culturele achtergrond hebben ze andere normen en waarden. Zo is het in veel culturen normaal dat de man zich dominant gedraagt ten opzichte van de andere gezinsleden (Luyendijk, 2019). De gehoorzaamheid van de anderen gezinsleden wordt regelmatig bewerkstelligd met discipline en soms met slaan. In hoeverre deze Nederlanders met een migratieachtergrond inburgeren, en dus deze normen achterlaten, is de vraag. Wanneer dit niet het geval is, zouden de normen uit de Islamitische cultuur onze cultuur kunnen beïnvloeden.

In januari 2016 zei premier Rutte nog dat vluchtelingen zich moeten aanpassen aan de heersende waarden en normen in Nederland, anders zouden ze opgepakt worden (NOS, 2016). Deze uitspraak volgde op de aanranding en verkrachting van vrouwen tijdens oud en nieuw in Keulen. Echter, er zijn ontwikkelingen in de maatschappij die wijzen op het tegendeel van wat premier Rutte toen aangaf. Een voorbeeld hiervan is de ‘asielbus’. Sinds het begin van 2019 wordt een speciale bus ingezet tussen Ter Apel en Emmen, beter bekend als de asielbus (RTL Nieuws, 2019). Deze buslijn was nodig, omdat de vluchtelingen zich in

het normale openbaar vervoer niet hielden aan de normen en waarden die in Nederland gelden met betrekking tot vrouwen. Deze maatregel lijkt een ander beeld te schetsen dan wat premier Rutte schetste, namelijk dat van een land dat zich aanpast aan nieuwe een nieuwe norm.

Echter ontbreekt onderzoek naar de invloed van vluchtelingen op de opvoeding in Nederland. Ook is er nog geen onderzoek gedaan naar het heersende opvoedingsideaal onder vluchtelingen. Het is noodzakelijk dat dit onderzoek in de toekomst wel wordt uitgevoerd. Hierbij moet rekening gehouden worden met de invloed van mensen met een migratieachtergrond op het huidige opvoedingsideaal. Deze Nederlanders hebben vaak ook een Islamitische achtergrond en zouden zo het mogelijke effect van de vluchtelingen kunnen neutraliseren. Wanneer met al deze factoren rekening gehouden wordt, zou een goed beeld van de mogelijke veranderingen in de maatschappij gevormd kunnen worden.

Op basis van het bovenstaande kan geconcludeerd worden dat de Arabische Lente en daarmee de oorlog tegen Islamitische Staat er uiteindelijk voor zou kunnen zorgen dat de Nederlandse opvoedidealen veranderen en dat mensen steeds minder moeite krijgen met strengheid en slaan. Hier is echter nog geen onderzoek naar gedaan. Wat wel geconcludeerd kan worden is, mocht dit effect gevonden worden, dat dit is niet hetzelfde effect is wat waarneembaar was na de Tweede Wereldoorlog. Dit zou namelijk leiden tot meer discipline en strengheid en dus het tegenovergestelde van de negatieve houding ten opzichte van discipline na de Tweede Wereldoorlog.

Na het onderzoeken van de effecten van de verschillende oorlogen kan geconcludeerd worden dat geen van de oorlogen hetzelfde dedisciplinerende effect heeft gehad als de Tweede Wereldoorlog. Het lijkt er zelfs op dat de drie hierboven besproken oorlogen juist een (iets) strengere houding hebben uitgelokt/zouden kunnen uitlokken. Wellicht komt dit, doordat Nederland anders betrokken was bij deze oorlogen dan bij de Tweede Wereldoorlog of doordat de invloed van deze oorlogen op het dagelijks leven minder groot was dan die van de bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog. Alleen na de Tweede Wereldoorlog lijkt er sprake te zijn van een pedagogische revolutie. Wat hiervan de uitwerking was in de praktijk zal in het volgende hoofdstuk worden toegelicht.

4. Overgang bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding

Een verschuiving van ideaal na een grote indrukwekkende gebeurtenis hoeft niet direct te betekenen dat er in de maatschappij ook een verandering zichtbaar is. Om dit plaats te laten vinden zijn meer factoren nodig, zoals bijvoorbeeld passende maatschappelijke ontwikkelingen. Na de Tweede Wereldoorlog bleek echter dat ook in de maatschappij een grote verandering zichtbaar was. Deze werd omschreven als de verandering van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding. Om antwoord te geven op de vraag, wat deze verandering inhield en wat voor effect deze verandering had op het dagelijks leven met betrekking tot discipline, wordt gebruik gemaakt van verschillende belangrijke begrippen, te weten bevelshuishouding, onderhandelingshuishouding, machtsrelaties, tijdsverdeling en zelfdiscipline. De verschillende termen worden toegelicht aan de hand van het boek van Brink (2005) *Hoge eisen, ware liefde: de opkomst van een nieuw gezinsideaal in Nederland*.

4.1 Toelichting bevels-, en onderhandelingshuishouding

In de ideale bevelshuishouding is de relatie tussen ouder en kind autoritair (Brink, 2005). De ouder bepaalt de regels en discussie komt nauwelijks voor, in tegenstelling tot discipline en straf. De ouder bepaalt of straf gerechtvaardigd is en hoe streng deze mag zijn. In een bevelshuishouding is sprake van veel regels waarop het kind geen invloed heeft. Het traditionele gezin heeft de voorkeur. Ouders gaan formeel om met elkaar en de kinderen. Van intimiteit is weinig sprake. Tot slot wordt gestreefd naar gehoorzaamheid en aanpassing van het kind aan de ouder (Brink, 2005).

De onderhandelingshuishouding is vrijwel tegengesteld aan de bevelshuishouding. Deze huishouding wordt gekenmerkt door gelijke verhoudingen tussen ouder en kind (Brink, 2005). Kinderen mogen de huisregels mede bepalen en een overtreding hiervan wordt niet hardhandig afgestraft. Het kind moet zich wel verantwoorden voor zijn afwijkende gedrag. Wanneer deze verklaring overtuigend is, is de situatie daarmee afgedaan. Ook is in dit type huishouding meer sprake van gelijkheid tussen mannen en vrouwen. Daarnaast zijn de huisregels flexibeler: ze worden aangepast aan omstandigheden. In dit type huishouding is sprake van tolerantie in het gezin en worden afwijkende opvattingen niet als verkeerd bestempeld. Gestreefd wordt naar wederzijdse tolerantie, respect en openheid. Zo hebben ouders veel conversaties en discussies en wordt rekening gehouden met de mening van het kind. In deze huishouding vervaagt echter wel de grens tussen het kind en de ouder (Brink 2005).

Om te achterhalen of sprake is van een onderhandelingshuishouding, is het van belang om de motieven van zowel de ouders als het kind te bekijken. Onderhandelingen worden bepaald door machtsverschillen tussen deelnemende partijen. In een bevelshuishouding is sprake van een machtsverhouding waarbij geen onderhandeling tussen de verschillende deelnemende partijen mogelijk is. Bij een onderhandelingshuishouding is dit wel het geval (Du Bois-Reymond, Peters, & Ravesloot, 1990). Een voorbeeld hiervan is een afkoopstrategie. De ouder geeft het kind geld, voor bijvoorbeeld een rijbewijs. In ruil daarvoor gehoorzaamt het kind aan de ouder. De ouder heeft in dit geval macht, omdat hij meer geld heeft dan het kind. Een ander voorbeeld is de privacy van het kind. Het kind eist privacy op bijvoorbeeld sociaal gebied. In ruil daarvoor geeft het kind wel inzicht in zaken die er voor de ouders ook toe doen, zoals de eigen interesses, de voortgang in de opleiding of een mogelijke bijbaan en financiële situatie. Hierbij heeft het kind meer macht, omdat deze bepaald waar de ouder wel en niet van op de hoogte is.

4.1.1 Adaptatie aan de onderhandelingshuishouding. Na de Tweede Wereldoorlog veranderde de traditionele bevelshuishouding steeds meer in een onderhandelingshuishouding. Er zijn aanwijzingen dat moeders in eerste instantie actiever fungeerden als schakelgeneratie tussen de twee. Hun zoons zijn de volgende generatie die deze overgang verder doorzetten (Du Bois-Reymond, Peters, & Ravesloot, 1990). In het onderzoek van DuBois-Reymond, Peters en Ravesloot (1990) kwam naar voren dat jongeren uit lage sociale milieus de relatie met hun ouders als ‘minder vatbaar voor onderhandelen’ omschreven. Iets wat juist omgekeerd leek te zijn voor jongeren uit hogere sociale milieus: zij gaven aan dat de omgang met hun ouders wordt bepaald door onderhandeling.

Zoals eerder genoemd veranderden de machtsposities tussen de deelnemende partijen (Du Bois-Reymond, Peters, & Ravesloot, 1990). Het is van belang om te beseffen dat dit niet alleen geldt voor verschillende generaties, maar dat ook voor de machtsposities tussen partners (Brinkgreve & De Regt, 1985). Dit houdt in dat het kind meer gelijk werd aan de ouder en dat de vrouw meer gelijk werd aan de man.

4.2 Maatschappelijke ontwikkelingen

Deze verschuiving is mogelijk gemaakt door verschillende maatschappelijke ontwikkelingen. Zo waren na de oorlog de gezinnen relatief klein, was er sprake van een diversiteit aan relatie- en gezinsvormen, werden mensen economisch zelfstandig, had de vrouwenemancipatie zich ontwikkeld, kwam er meer scholing voor iedereen en nam de welvaart sterk toe (Knijn & Verheijn, 1988).

Doordat de gezinnen kleiner waren kon er meer individuele aandacht gegeven worden aan elk kind. Relaties en gezinsvormen veranderden zodat er niet altijd meer sprake was van een vader en een moeder die samen tegenover de kinderen stonden, met minder overwicht tegenover het kind als gevolg. Daarnaast werden kinderen en vrouwen steeds meer economisch zelfstandig. Hierdoor veranderde de machtsverhouding van de ouders en/of de man binnen het gezin. Ditzelfde gold voor scholing, waardoor er steeds meer onafhankelijkheid ontstond tussen de verschillende elementen in een gezin. De toename van de welvaart heeft daarnaast gezorgd voor de laatste stap tot onafhankelijkheid. Tegenwoordig wordt het aangaan en behouden van een relatie bijvoorbeeld meer gezien als keus in plaats van plicht.

De toegenomen welvaart, kleinere gezinnen en minder lange werkdagen na de Tweede Wereldoorlog hebben ervoor gezorgd dat onderhandeling kan plaatsvinden. Hierdoor hadden alle partijen meer tijd voor elkaar en de onderhandeling tussen beide. De maatschappelijke veranderingen van deze tijd hebben er dus voor gezorgd dat een ideaal dat zich vaker in de geschiedenis had voorgedaan, zoals bijvoorbeeld tijdens het Humanisme en de Verlichting, daadwerkelijk kon worden uitgevoerd.

4.3 Effect op het dagelijks leven

Onderzoek heeft aangetoond dat de jongeren van rond de eeuwwisseling meer vrijheid ervoeren en zich gelijkter voelden aan hun ouders dan jongeren die opgroeiden in de jaren 40 en 50 (Du Bois-Reymond, Peters, & Ravesloot, 1990). De opvoeding werd vrijer, minder seksespecifiek en er kwam meer ruimte voor emotie en gevoel. Er deden zich duidelijke machtsverschuivingen voor tussen geslachten en generaties en er was sprake van 'nieuwe vaders en moeders' (Sullot, 1988; Prinssen, 1988). Dit alles wijst op een veranderend ouderschap en daarmee ook een verandering van huishouding - de onderhandelingshuishouding kreeg door verschillende maatschappelijke ontwikkelingen, zoals hierboven genoemd, na de Tweede Wereldoorlog steeds meer ruimte om te ontwikkelen.

Een verschuiving waardoor meer vrijheid en gelijkheid ontstaat, hoeft niet direct te betekenen dat dit ook leidt tot minder conflict en discipline. Het is mogelijk dat deze verandering er niet toe heeft geleid dat ouders minder discipline uitoefenden over hun kinderen. Aangetoond is dat tijdens de opkomst van de onderhandelingshuishouding geen sprake was van een generatieconflict (Meeuws, 1989). Echter, niet onderzocht is of ten tijde van de bevelshuishouding wel sprake was van een generatieconflict. Hierdoor kan niet

achterhaald worden of het aantal conflicten binnen het gezin is afgenomen. Een verandering die wel duidelijk heeft plaatsgevonden, heeft betrekking op het machtsverschil tussen ouder en kind. Waar ouders vroeger door middel van discipline hun eigen macht uitoefenden, staan zij deze nu vaker af aan het kind en zijn leeftijdsgenoten (Du Bois-Reymond, Peters, & Ravesloot, 1990). Dit is vooral te zien op gebieden als privacy, vrije tijd en omgang buiten het gezin. Deze ontwikkeling zorgt er indirect voor dat kinderen zichzelf moeten disciplineren op deze gebieden.

Brinkgreve (2009) heeft een boek geschreven over deze ontwikkeling: *Vroeg mondig, laat volwassen: Een verkenning van het terrein van de sociologie*. Hij beschrijft deze ontwikkeling als de individualisering van de eigen kamer. Het kind bepaalt wat in zijn kamer gebeurt. Het kan zichzelf afsluiten van het gezinsleven als het daar behoefte aan heeft. Het kind volgt een eigen koers, maar verlangt hierbinnen nog wel naar de bevestiging van goed of fout (Brinkgreve, 2009). Dit vraagt veel van het zelf van een kind, misschien wel te veel voor jonge kinderen. De mate van zelfregulatie of zelfdiscipline kan toenemen of geïmproviseerd worden naarmate iemand ouder wordt. Echter heeft het kind in dit proces wel constant mensen nodig om het eigen gedrag aan te meten, richtinggevendende personen, of zoals Brinkgreve (2009) ze noemt 'sorteerders van belangrijk en waardevol'.

Het conflict tussen loslaten en grenzen bieden zorgt echter ook voor onzekerheid onder ouders (Du Bois-Reymond, Peters, & Ravesloot, 1990). De onderzoekers geven aan dat moeders steeds vaker uitgeput raken in de opvoeddilemma's en dat zij hierdoor meer raad vragen bij kinderartsen en opvoedkundigen over wat mag en wat zij van hun kinderen kunnen vragen. Desondanks willen en kunnen ze, in de maatschappij van tegenwoordig, niet terug naar de bevelshuishouding, waar kinderen gedwongen of vanzelfsprekend gehoorzamen aan de opvoeder en veelvuldig sprake is van bevelen en discipline.

Hieruit kan opgemaakt worden dat de maatschappelijke uitwerking van de verandering van het opvoedideaal plaats heeft kunnen vinden door verschillende maatschappelijke ontwikkelingen. Kleinere gezinnen, grotere diversiteit aan relatie-, en gezinsvormen, betere scholing en een vooruitgang van de welvaart, zorgden voor een vrijere tijdsverdeling en veranderende machtsrelaties binnen een gezin (Knijn & Verheijn, 1988). Met de verandering van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding, werd een deel van de macht overgedragen aan het kind, waarvan werd verwacht dat het zelfregulatie en zelfdiscipline beoogde. Dit heeft echter geleid tot onzekerheid en desoriëntatie bij ouder en kind (Brinkgreve, 2009; Du Bois-Reymond, Peters, & Ravesloot, 1990). Hierdoor is een situatie

ontstaan waarin ouders geadviseerd wordt om afstand te nemen van de negatieve houding ten opzichte van disciplineren, zoals te lezen onder alinea 3.2.1 *Discipline komt terug*. Hierin moet gezocht worden naar een nieuwe manier van opvoeden. Verschillende deskundigen denken deze oplossing gevonden te hebben. Een aantal van deze mogelijkheden wordt in het volgende hoofdstuk verder toegelicht.

5. Hoe nu verder

Op het gebied van vrijheid lijkt zich de laatste 15 jaar een paradox voor te doen. Zoals eerder besproken kregen kinderen meer vrijheid in de opvoeding wat uiteindelijk leidde tot kinderen die op zoek gingen naar personen die grenzen konden aangeven en waarop zij hun gedrag konden afstemmen. Hetzelfde geldt voor de keuzevrijheid in de maatschappij. Er is een overvloed aan mogelijkheden, wat er echter voor zorgt dat mensen uit of afstellen (Huffels, 2018). Huijter beschrijft deze paradox uitgebreid in haar boek *Discipline: overleven in overvloed* (2013). In dit hoofdstuk wordt gekeken naar het opvoedideaal van na de Tweede Wereldoorlog en de zelfregulatie en zelfdiscipline die hierbij komen kijken. De paradox op het gebied van vrijheid en de huidige maatschappelijke ontwikkelingen lijken bij te dragen aan een nieuw opvoedideaal, met daarbij passende nieuwe opvoedadviezen en technieken.

5.1 Zelfregulatie en zelfdiscipline

Zoals in het vorige hoofdstuk is beschreven, heeft het opvoedideaal na de Tweede Wereldoorlog geleid tot een verschuiving van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding. Hiermee zijn de machtsrelaties binnen een gezin veranderd, waardoor discipline niet meer volledig bij de ouder maar gedeeltelijk bij het kind ligt. Het kind moet zichzelf reguleren en disciplineren, maar wat betekent dat eigenlijk voor een kind?

Zelfregulatie kan omschreven worden als een proces waarbij een kind in elke setting beslissingen leert maken met betrekking tot gedrag (Kopp, 1982). Zelfdiscipline kan omschreven worden als het, met bewuste inspanning, onderdrukken van bepaalde reacties om daarmee een doel te bereiken (Duckworth, & Seligman, 2006).

Beide gedragingen zijn sociaal van aard en komen vaak tot uiting in interactie met andere personen. Daarnaast lijken deze begrippen niet alleen in definitie op elkaar, ze worden ook op eenzelfde manier ontwikkeld: in interactie met andere personen. De ontwikkeling van deze zelfregulerende gedragen vindt plaats in het kind, maar kan niet plaatsvinden zonder contact en interactie met ouders (Kok, 2013; Kopp, 1982).

Hier lijkt een nieuwe rol voor de ouder weggelegd; die van begeleider en richting geaver, in plaats van disciplinerende macht. Naast het feit dat de opvoeding een stuk vrijer is geworden, is er nog steeds een belangrijke rol voor de ouder in de opvoeding van een kind. Dit wordt duidelijk wanneer er wordt gekeken naar de huidige maatschappij en de moeilijkheden waar kinderen tegenaan lopen.

5.2 De overvloedmaatschappij

De maatschappelijke ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog die in het vorige hoofdstuk aan bod zijn gekomen, hebben niet alleen gezorgd voor een mogelijkheid tot een andere opvoeding. De toename van de welvaart heeft na de Tweede Wereldoorlog ook gezorgd voor de ontwikkeling van een consumptiemaatschappij, waarin sprake is van overvloed (Katona, 1964; Matsuyama, 2000). Deze leidt tot problemen in de nieuwe onderhandelingshuishouding. Kinderen moeten bewuste keuzes maken, maar de ontwikkeling van zelfdiscipline blijkt lastig zolang ouders hier geen duidelijke rol in hebben.

Door de groei van het besteedbare inkomen na de Tweede Wereldoorlog konden mensen steeds meer producten betalen. Hierdoor ontstond een consumptiemaatschappij waarin meer kon worden aangeschaft dan slechts de eerste levensbehoeften (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2016). Huffels (2018) heeft hiervoor een nieuw begrip geïntroduceerd: fear of better options (fobo). Hij bedoelt hiermee dat mensen tegenwoordig zo veel te kiezen hebben, dat ze niet meer weten of hun uiteindelijk gemaakte keuze de juiste is. Dit leidt tot het oneindig lang bekijken van alle opties en het uitstellen van een keuze. Niet alleen worden keuzes uitgesteld, men zou ook nog spijt en gevoelens van onvrede ervaren mocht er wel een keuze gemaakt worden (Roets, Schwarts, & Guan, 2012).

Hier lijkt zich een duidelijk probleem voor te doen. Kinderen hebben de sociale vaardigheden zelfregulatie en zelfdiscipline nog niet ontwikkeld. De huidige maatschappij van overvloed stelt kinderen echter voortdurend voor keuzes. In die situaties valt het kind terug op zijn opvoeding. Maar hoe worden ouders geacht het kind te begeleiden of richting aan te geven als zij dit zelf nooit geleerd hebben – zij hebben immers een vrije opvoeding genoten na de Tweede Wereldoorlog?

5.3 Opvoedadvies en nieuwe technieken bij het huidige opvoedingsideaal

Zoals te zien in hoofdstuk 3 *Geschiedenis*, zijn er altijd verschillende filosofen, psychologen en opvoedkundigen geweest die opvoedadvies gaven. Daarnaast zijn er altijd ouders geweest die voor de opvoeding keken naar hun eigen moeder en hun eigen opvoeding - iets wat volgens kinderarts Jolly, met al deze maatschappelijke ontwikkelingen, niet meer mogelijk was. Volgens hem was het opvoedideaal zo drastisch veranderd dat eerdere generaties heel anders dachten over de opvoeding dan wordt gedaan in de huidige maatschappij (Jolly, 1988). Moeders zouden hierbij beter naar boeken kunnen kijken die waren geschreven door deskundigen uit hun eigen generatie.

Nu kunnen ouders niet alleen opvoedadvies halen uit boeken, maar ook bij het consultatiebureau, in televisieprogramma's en, steeds vaker, van het internet. Het internet is echter zo open dat iedereen er opvoedadviezen kan geven; van gecertificeerde experts tot mensen die slechts hun mening ventileren.

Na onderzoek naar verschillende opvoedadviezen is gebleken dat elementen uit professionele adviezen vaak overeen komen met adviezen die worden gegeven door ervaringsdeskundigen op internet. Om een algeheel beeld te kunnen geven van het huidige opvoedadvies worden elementen uit verschillende adviezen met elkaar vergeleken en gelinkt.

5.3.1 Officieel erkende interventies. Het Nederlands Jeugdinstituut erkent de volgende interventies gericht op disciplineren: de 'Videofeedback Intervention to Promote Positive Parenting and Sensitive Discipline' VIPP-SD, de Basic-trustmethode en de 'Parent-Child Interaction Therapy' PCIT (Richtlijnen jeugdhulp en jeugdbescherming, 2017).

Bij de VIPP-SD wordt gebruikgemaakt van een video-feedbackinterventie. De ouder wordt gewezen op sensitief gedrag en krijgt tips om grenzen te stellen (NJI, z.d.c). De Basic-trustmethode is gebaseerd op het streven om ouders bewust te maken van bepaalde situaties. Er wordt gebruik gemaakt van 'Mind-Mindedness' waardoor de ouder zijn verbale en non-verbale gedrag afstemt op het kind. Daardoor kunnen zij samen een negatieve coërcieve cirkel doorbreken. De ouder leert hiertoe gebruik te maken van rust, het stellen van grenzen en positieve communicatie (NJI, z.d.a). De PCIT maakt gebruik van trainingen op het gebied van aandachtvaardigheden, disciplineren en managementstrategieën. Deze trainingen worden vervolgens toegepast in de thuissituatie en uitgebreid geëvalueerd. Hierin wordt de ouder getraind om sensitief te disciplineren (NJI, z.d.b). In de Basic-Trustmethode en de PCIT wordt gewerkt met het doorbreken van de coërcieve cirkel. Dit houdt in dat negatief gedrag van het kind wordt genegeerd of dat er een poging wordt gedaan om het kind af te leiden (Lunkenheimer, Lichtwarck-Aschoff, Hollenstein, Kemp, & Granic, 2016). Zo komen kind en ouder niet in een negatieve spiraal met standaard reacties terecht.

De VIPP-SD en de Basic-Trustmethode zijn effectief bevonden na onderzoek (NJI, z.d.b; NJI, z.d.a). De PCIT is sterk onderbouwd, daarnaast wijzen eerste onderzoeken op een positief effect van de interventie (NJI, z.d.c).

5.3.2 Niet-officieel erkende interventies. Naast de erkende interventies bestaat een aantal interventies dat veelvuldig voorkomt in de media en grote groepen mensen aanspreekt. De bekendste is de time-out van de Britse kinderjuf Jo Frost. Ook de techniek van Haim Omer, 'Geweldloos verzet' is specifiek gericht op discipline. Beide technieken worden toegelicht.

Jo Frost is vooral bekend van Nederlandse en Engelse televisieprogramma's. Hierin geeft zij ouders advies en maakt zij veelvuldig gebruik van de 'time-out' methode. Bij de methode wordt gebruikgemaakt van de 'naughty step'. Dit is een plek in huis waar het kind moet zitten als het stout is geweest (Frost, 2011). Hierbij is het van belang dat het kind eerst een waarschuwing krijgt en er achteraf een moment van verzoening plaats vindt. Hierbij moet uitleg gegeven worden over waarom het kind uit een bepaalde situatie gehaald moest worden. Met een time-out kan een coërcieve cirkel doorbroken worden, zoals ook wordt gedaan in de Basic-Trustmethode en de PCIT.

De Time-out is een effectieve methode, wanneer de ouder consistent is en de time-out plek verschilt van de normale speel omgeving (Harris, 1985; Sachs, 1973). De meningen van opvoeders zijn verdeeld. Sommige vinden dat Frosts ideeën ertoe leiden dat ouders de baas spelen over hun kinderen en niet achterhalen wat hun behoeften zijn (Werkhoven, 2015). Journalist en schrijver Werkhoven zelf is echter positief is over de methode van Frost. Volgens haar zorgt de methode ervoor dat ernstige conflictsituaties gede-escalerd worden, dat ouders de regie weer in handen nemen en dat duidelijkheid ontstaat voor de kinderen. Kinder- en jeugdpsycholoog Orobio sluit zich daarentegen aan bij de negatieve beweging. Door de trend zouden te veel kinderen op strafstoeltjes belanden. In zijn protest verwijst hij naar de huidige consensus van warm en gestructureerd opvoeden (Sahadat, 2015). Okma, ontwikkelingspsycholoog, ziet het strafstoeltje als laatste redmiddel en vindt de time-out vooral symptoombestrijding. Eigenlijk moet gekeken worden naar de oorzaak van de problemen (Sahadat, 2015).

De techniek van Omer richt zich vooral op de ouder. Achterhaald wordt wat de reden is dat de ouder niet de opvoeder is die hij of zij wil zijn. De techniek is gebaseerd op een geweldloze houding, zoals Mahatma Gandhi, Martin Luther King en Nelson Mandela hadden. De ouder moet zijn kracht in plaats van zijn macht gebruiken. De aanpak gaat vooral om volhouden en niet om winnen. Het uiteindelijke doel is een einde te maken aan het gewelddadige en destructieve gedrag van een kind (Koelewijn, 2017). De nadruk ligt op responsief gedrag en heeft kenmerken van de VIPP-SD. De ouder vertoont responsief gedrag door zijn aanwezigheid en betrokkenheid bij het gezin te vergroten (Omer & Wiebenga, 2015).

Uit een effectonderzoek naar de techniek van Omer bleek dat ouders die geweldloos verzet toepasten minder machteloosheid ervoeren en minder escalierend en negatief gedrag waarnamen (Schakenraad & Wiebenga, 2013). Ook ervoeren de ouders meer sociale steun,

die afnam na de interventie. Dit onderzoek is echter niet onafhankelijk omdat het uitgevoerd is door Omer zelf.

5.3.3 Opvoedinformatie op het internet. Naast informatie van pedagogen en opvoedkundigen bevat het internet ook veel informatie van voornamelijk moeders die schrijven uit eigen ervaring. Deze informatie wordt meestal gepresenteerd in een blog. Ook wordt informatie uitgewisseld op online fora. Daar worden verhalen geschreven, vragen gesteld en meningen gedeeld of bediscussieerd. De tips die worden gedeeld op blogs en fora zijn (meestal) niet bewezen effectief, maar vaak wel nuttig voor ouders met een probleem. Ook in deze blogs en online fora komen elementen van bewezen effectieve interventies terug.

Een voorbeeld hiervan is de blog ‘Mamaliefde’ (Van Aken, 2014). De schrijfster hiervan is van mening dat een kind de ruimte moet krijgen om de wereld te ontdekken in een peutervriendelijke omgeving. Wanneer het kind negatief gedrag laat zien, moet de ouder eerst de mentale staat van het kind achterhalen. Dit lijkt op ‘Mind-Mindedness’ zoals gebruikt in de Basic-Trustmethode (NJI, z.d.a). Daarnaast zouden ouders moeten werken met een lijst van gedrag wat niet geaccepteerd wordt. Vertoont het kind wel dit gedrag; wordt gebruik gemaakt van de time-out zoals Frost hem omschreef.

Andere voorbeelden zijn de blog ‘Succesvol opvoeden’ (Jansen, z.d.). Volgens deze blog kan de ouder het beste de rol van een coach aannemen. Hierbij is de rol van de coach om het kind te stimuleren en het beste in het kind naar boven te halen. Deze aanpak komt overeen met een deel van de PCIT: het sensitief reageren en prijzen van goed gedrag (NJI, z.d.c). Daarnaast geeft ook het tijdschrift JM Ouders een advies als het gaat om grenzen stellen en die behouden. Zij vinden dat de nadruk ligt op het uitleggen van de opgestelde regels. Daarbij moet de ouder consequent zijn in het naleven van deze regels (JM Ouders, 2018a; JM Ouders, 2018b). Dat consequent naleven van gestelde regels helpt bij het uiteindelijk bereiken van het gewenste doel, was eerder te zien bij de time-out methode van Jo Frost (Harris, 1985; Sachs, 1973).

In het nieuwe opvoedideaal van de onderhandelingshuishouding lijkt een nieuwe machtsverdeling tussen ouder en kind te ontstaan. Een verdeling waarbij veel verwacht wordt van de zelfregulatie en zelfdiscipline van het kind, maar ook van de nieuwe rol van de ouder. Het belang hiervan wordt duidelijk wanneer er wordt gekeken naar de huidige staat van de maatschappij met al haar overvloed. Zoals Jolly in 1988 aangaf kunnen ouders voor opvoedadvies, door de snel wisselende idealen, beter niet terugvallen op ervaring en adviezen van vorige generaties. Wel zouden ouders opvoedadvies kunnen opvolgen van deskundigen

uit hun eigen generatie. Een plek waar veel van deze adviezen te vinden zijn, is het internet. Hier staan adviezen en interventies van professionals, maar ook van ervaringsdeskundigen; meestal moeders.

Ouders kunnen in veel gevallen zelf kiezen welke interventie ze inzetten en bepalen hiermee ook hoe zij de opvoeding invulling geven. Zo zijn er officieel erkende interventies die gevolgd kunnen worden bij of door een professionele instellingen en interventies die makkelijk en toegankelijk worden omschreven op het internet. Dat een interventie niet officieel is erkend door het Nederlands Jeugdinstituut, hoeft niet direct te betekenen dat deze geen positieve uitwerking heeft op een gezin. Dit kan waarschijnlijk deels verklaard worden door de, hierboven aangetoonde, overeenkomsten tussen erkende en niet erkende interventies.

Er is door de hoeveelheid aan adviezen niet één duidelijk advies te geven als het gaat om discipline in de huidige maatschappij. Wel zijn er verschillende elementen die effectief blijken te zijn en die terugkomen in meerdere interventies. Dit zijn: aandacht voor de situatie waarin het kind zich bevindt, (mogelijk negatieve) signalen opvangen, uit een negatieve cirkel van frustratie, angst en boosheid stappen, consistentie als het gaat om grenzen stellen en regels opleggen en verschillende generaties laten communiceren. Daarnaast dient uitleg te worden gegeven waarom iets niet mag of waarom het kind straf krijgt. Ouders die tegen problemen aanlopen in de opvoeding zouden deze elementen kunnen toepassen om de relatie met het kind te herstellen en om het kind zo goed mogelijk te kunnen ondersteunen in de huidige maatschappij.

6. Samenvatting en conclusie

In deze scriptie is een beeld geschetst van de maatschappelijke veranderingen, wat betreft disciplineren in de opvoeding, in Nederland van 1500 tot 2020 met een specifieke focus op de veranderingen na de Tweede Wereldoorlog. Na de Tweede Wereldoorlog deed zich een verschijnsel voor dat later bekend is geworden als ‘dedisciplineren’. Dit is ontstaan door de negatieve houding die het begrip disciplineren opriep na de oorlog. Dit werd vanaf toen geassocieerd met onderdrukking en het gedachteloos uitvoeren van bevelen (Huijter, 2013). Deze associatie ging samen met het denkbeeld van Foucault over de geboorte van de gevangenis (Foucault, 1989). Hij schetste een beeld van de maatschappij als gevangenis waarin een persoon geen of beperkte vrijheid ervaart. Hij was er dan ook van overtuigd dat mensen zich hiertegen moesten afzetten.

Om meer inzicht in dedisciplineren en de latere uitwerking ervan te krijgen, is onderzoek gedaan naar het antwoord op de vraag: ‘Hoe past de houding met betrekking tot disciplineren na de Tweede Wereldoorlog in de algehele opvoedgeschiedenis, hoe heeft deze zich verder ontwikkeld tot het opvoedideaal van deze tijd en wat wordt ouders in deze tijd geadviseerd op het gebied van disciplineren?’ Deze vraag is onderverdeeld in drie deelvragen. De eerste ‘Hoe ziet de opvoedgeschiedenis betreffende discipline eruit van 1500-2020?’. Vervolgens ‘Wat hield de verandering van bevels-, naar onderhandelingshuishouding in en wat voor effect had deze verandering op het dagelijks leven in een gezin met betrekking tot discipline?’ Als laatste werd antwoord gegeven op de vraag: ‘Wat is de huidige stand van zaken omtrent disciplineren en wat wordt ouders in deze tijd geadviseerd op dit gebied?’.

Kijkend naar de eerste deelvraag kan geconcludeerd worden dat er door de tijd heen veel verschillende stromingen zijn geweest. Elk van deze stromingen heeft zijn eigen idealen met zich meegebracht op het gebied van disciplineren. Zo was er in de zestiende eeuw het Humanisme en de Hervorming. Het Humanisme werd gekenmerkt door de waardering van mens en natuur (Bakker, Noordman, & Rietveld-Van Wingerden, 2010). In deze periode kwam er aandacht voor het belang van opvoeding; kinderen konden gevormd worden door liefdevolle verzorging. De Hervorming werd gekenmerkt door de centrale rol van het geloof en de strenge opvoeding (Morgan, 1988). De opvoeding moest leiden tot deugd en wijsheid en hierbij mocht niet toegegeven worden aan de tekortkomingen van (jonge) kinderen. In de zeventiende eeuw zien we het Realisme en het Piëtisme. Bij het Realisme stond het ontstaan

van de menselijke kennis centraal (Curd & Psillos, 2013). Daarmee kwam begrip voor kindertijd en beperkte vermogens van kinderen. Het bewust omgaan met, en accepteren van, deze beperkingen bepaalde de opvoeding van het kind. In de tijd van het Piëtisme was er geen begrip voor deze beperkingen; kinderen waren schuldig en verdorven en moesten streven naar godszaligheid (Bakker, Noordman, & Rietveld-Van Wingerden, 2010; Francke, 1925). Het streven naar godszaligheid heiligde alle middelen, zo ook het zwaar disciplineren van kinderen. De kinderen waren in deze tijd gehoorzaamheid verschuldigd aan hun ouders. In de achttiende eeuw deed zich een nieuwe beweging voor: de Verlichting. Een periode gekenmerkt door deugd, rede en natuur. Hierbinnen was mogelijkheid tot straf, maar werd ook daar rekening gehouden met rede en respect voor het kind. Wanneer een kind niet wilde gehoorzamen aan de ouder, moest het de gevolgen van de natuur ervaren. De eeuw daarop volgde de Romantiek, waarin menselijk gevoel en intuïtie centraal stonden. In deze periode kwam het begrip voor de kindertijd terug en moesten ouders volgen in plaats van leiden (Hardyment, 1983). Als tegengeluid hierop kwam aan het eind van de 19de en aan het begin van de 20ste eeuw een beweging die stond voor orde, routine en regelmaat (Allebé, 1845). Dit was ook de tijd waarin het feminisme opkwam waardoor een moeder niet alleen opvoeder was, maar ook vrouw (Hardyment, 1983). De opvoeding zou ervoor zorgen dat het kind zich aanpast aan de moeder en niet andersom. De rest van de 20ste eeuw wordt gekenmerkt door vernieuwde interesse in het kind. Hierbij komt het idee terug dat kinderen de consequenties van de natuur moeten ervaren wanneer er geen gehoorzaamheid is aan de ouder.

Na de Tweede Wereldoorlog is een duidelijke verschuiving te zien in het opvoedideaal. Onder andere Spock (1946), Bowlby en Ainsworth (1969), Gordon (1970) en Jolly (1981) luidden een periode in waarbij gestreefd moest worden naar positiviteit. Ouders moesten hun kind sensitief opvoeden en er was geen sprake van harde discipline. Aangezien deze oorlog zo'n groot effect had, is gekeken of drie andere grote oorlogen in Nederland eenzelfde effect hadden. De drie oorlogen die zijn bekeken zijn de Tachtigjarige oorlog, de Eerste Wereldoorlog en de Arabische Lente en oorlog tegen Islamitische Staat.

Geconcludeerd kan worden dat andere oorlogen waarbij Nederland betrokken was niet hetzelfde dedisciplinerings-effect hebben gehad als de Tweede Wereldoorlog. Alle onderzochte oorlogen hebben juist geleid tot een (licht) strenger ideaal. Dit kan waarschijnlijk (deels) worden verklaard door de grotere rol die Nederland speelde in de Tweede Wereldoorlog en daarmee de invloed die het had op de 'gewone burger'. Deze invloed heeft geleid tot een pedagogische revolutie.

Dit betekent niet dat de periode na de Tweede Wereldoorlog de eerste is die wordt gekenmerkt door een vrije opvoeding met respect voor het kind. We hebben dit eerder gezien tijdens het Humanisme, het Realisme, de Verlichting en de Romantiek. Echter is de positieve houding ten opzichte van opvoeding in deze perioden een reactie geweest op heersende idealen en niet op een grote oorlog.

Wanneer er wordt gekeken naar de tweede deelvraag over de ontwikkeling van het opvoedingsideaal in de praktijk, staat de verschuiving van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding centraal. De periode voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog wordt gekenmerkt door een bevelshuishouding. Hier is de relatie tussen de ouder en het kind autoritair. Na de Tweede Wereldoorlog is een verschuiving zichtbaar naar een onderhandelingshuishouding. Deze worden gekenmerkt door de gelijke verhoudingen tussen ouder en kind. Hierbij spelen machtsverhoudingen de grootste rol.

Onderzoek heeft aangetoond dat de jongeren aan het begin van de eenentwintigste eeuw meer vrijheid en gelijkheid in de opvoeding hebben ervaren dan jongeren die zijn opgegroeid in de jaren 40 en 50. (Du Bois-Reymond, Peters, & Ravesloot, 1990). Na de Tweede Wereldoorlog is de opvoeding liberaler en minder seksespecifiek geworden. Ook is er meer ruimte gekomen voor emotie en gevoel.

Deze verschuiving is mogelijk gemaakt door verschillende maatschappelijke ontwikkelingen. Kleinere gezinnen, een grotere diversiteit aan relatie-, en gezinsvormen, toegenomen economische zelfstandigheid, vrouwenemancipatie, betere scholing en meer welvaart hebben bijgedragen aan een verandering van de machtsrelaties en een vrijere tijdsverdeling en een nieuwe onderhandelings situatie binnen een gezin (Knijn & Verheijn, 1988). Lange tijd hebben ouders hun macht uitgeoefend door middel van discipline. In de nieuwe onderhandelingshuishouding staan zij echter een deel van hun macht af aan het kind (DuBois-Reymond, Peters, & Ravesloot, 1990). Dit leidde tot een nieuwe situatie waarbij verwacht wordt dat het kind gebruik maakt van zelfdiscipline en zelfregulatie. Deze vernieuwde situatie leidt tot onzekerheid bij ouders en kinderen (Brinkgreve, 2009; Du Bois-Reymond, Peters, & Ravesloot, 1990). Om een balans te vinden, tussen vrijheid geven en ondersteuning bieden in de ontwikkeling van zelfregulatie, zijn ouders op zoek naar een nieuwe vorm van opvoeden.

Dit brengt ons bij de laatste deelvraag: hoe nu verder? De nieuwe onderhandelingshuishouding lijkt er vanuit te gaan dat kinderen terug kunnen vallen op zelfregulerende gedragingen. Echter kan een kind deze zelfregulerende gedragingen niet ontwikkelen zonder actief contact en interactie met de ouders (Kok, 2013; Kopp, 1982). De huidige maatschappij van overvloed benadrukt het belang van een goede opvoeding en daarmee een nieuwe rol van de ouder. Wanneer kinderen hier alleen voor staan leidt dit namelijk tot angst voor betere opties, spijt en gevoelens van onvrede (Huffels, 2018; Roets, Schwarts, & Guan, 2012).

Opvoedkundige Jolly (1988) is van mening dat ouders, na de Tweede Wereldoorlog, voor advies niet meer terug konden vallen op eigen ervaring en kennis van de vorige generaties. De verandering van het opvoedideaal zou zo groot zijn dat verschillende generaties totaal anders dachten over de opvoeding. Ouders moesten luisteren naar deskundigen uit hun eigen generatie – iets wat tegenwoordig vaak via het internet gedaan wordt. Hierbij moeten ouders echter rekening houden met het feit dat het internet openbaar is voor iedereen: van professionals tot ongeschoolde ervaringsdeskundigen. Om een zo volledig mogelijk beeld te geven van het huidige opvoedadvies zijn verschillende adviezen met elkaar vergeleken; van officieel erkende interventies tot online blogs van ervaringsdeskundigen.

Belangrijke elementen en technieken die terug blijven komen zijn aandacht voor de situatie waarin het kind zich bevind, (mogelijk negatieve) signalen opvangen, uit een negatieve cirkel van frustratie, boosheid en angst stappen, consistentie als het gaat om grenzen stellen of regels opleggen en communicatie tussen verschillende generaties. Daarnaast dienen ouders uit te leggen waarom iets niet mag of waarom het kind een bepaalde straf krijgt. Hierbij spelen de sensitiviteit van Ainsworth (1969) en het doorbreken van de coërcieve cirkel een belangrijke rol (Lunkenheimer, et al., 2016).

Hoe past nu de houding ten opzichte van disciplineren na de Tweede Wereldoorlog in de algehele opvoedgeschiedenis? Hoe heeft deze zich ontwikkeld tot het ideaal van deze tijd en wat wordt ouders in deze tijd geadviseerd op opvoedgebied?

Veel verschillende filosofen, psychologen en opvoedkundigen hebben zich door de jaren heen uitgesproken over discipline. Er lijkt zich een golvende beweging voor te doen op het gebied van pro- en anti-disciplineren. Zo volgt er op een streng opvoedideaal een periode waarin filosofen of opvoedkundigen zich hiertegen uitspreken. Dit leidt tot een milder opvoedideaal. Het lijkt erop dat het ene ideaal het andere ontketent. Vandaar ook dat er gesproken wordt over een pedagogische revolutie als er gekeken wordt naar de invloed van de

Tweede Wereldoorlog op het opvoedideaal. Niet eerder had een grote oorlog zo'n effect op de opvoeding en op de machtsverhoudingen binnen het gezin. Deze vrije houding heeft echter tot een situatie geleid die bij nader inzien niet optimaal is voor ouders en kinderen. Het lijkt dus van belang dat ouders overgaan op een nieuwe vorm van ouderschap. Een vorm waarbij ouders grenzen durven te stellen en hiermee hun kinderen ondersteunen in plaats van corrigeren. Hierbij speelt aandacht en consistentie een belangrijke rol. Wanneer ouders de rol van begeleider op zich nemen zal er een meer ideale situatie ontstaan voor ouder en kind.

Met dit onderzoek is het wisselende belang van disciplineren in de opvoeding blootgelegd. De golvende beweging tussen streng en mild wijst op het wisselende karakter van het begrip disciplineren. Door de jaren heen hebben honderden mensen zich uitgesproken over de 'beste' opvoeding. Iets wat sterk lijkt samen te hangen met het heersende tijdsbeeld en de elementen en ontwikkelingen die hierbij de belangrijkste rol spelen. Dit verklaart de pedagogische revolutie na de Tweede Wereldoorlog toen het land volledig op zijn kop stond. Nu het stof is neergedaald is er een nieuwe beweging zichtbaar, een die wordt uitgelokt door de overvloed waarin tegenwoordig geleefd wordt: er is behoefte aan duidelijke sturing en ondersteunen vanuit de opvoeding. Hierbij is het van belang dat er ruimte en aandacht blijft voor het kind en de situatie waarin het zich bevindt. Gestreefd moet worden naar discipline in de opvoeding waarbij het belang van het kind voorop staat.

Literatuurlijst

- Ainsworth, M. D. (1969). Maternal sensitivity scales. *Power*, 6, 1379-1388.
- Allebé, G. A. N. (1845). *De ontwikkeling van het kind naar ligchaam en geest; Eene handling voor moeders bij de eerste opvoeding*. Amsterdam: Caarelsen & Co.
- Bacchi, E. (2019). Hercules, Silenus and the fly: Lucian's rhetorical paradoxes in Erasmus' ethics. *Philosophical Readings*, 11(2), 120-130.
- Bakker, N., Noordman, J., & Rietveld-van Wingerden, M. (2006). *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland: idee en praktijk, 1500-2000*. Assen: Uitgeverij van Gorcum.
- Backhaus, J. G. (2010). *The Reformation: As a Pre-condition for Modern Capitalism* (Vol. 30). Münster: LIT Verlag
- Bernstein, D., Penner, L. A., Clarke-Stewart, A., & Roy, E. (2012). *Psychology* (9th, International ed.). Boston, MA: Cengage Learning.
- Bowlby, J. (1969). Attachment and Loss: Volume I: Attachment. *The International Psycho-Analytical Library*, 79, 1-401.
- Brazelton, T. B., Koslowski, B., & Main, M. (1974). The origins or reciprocity: The early mother-infant interaction. In M. Lewis & L. A. Roseblum, *The effect of the infant on its caregiver*. Oxford, England: Wiley-Interscience
- Brink, G. (2005). *Hoge eisen, ware liefde: De opkomst van een nieuw gezinsideaal in Nederland*. Amsterdam: SWP Uitgeverij B.V.
- Brinkgreve, C. (2009). *Vroeg mondig, laat volwassen: De hoge eisen van keuzevrijheid*. Amsterdam: Atlas-Contact.
- Brinkgreve, C., & de Regt, A. (1985). *Mannen, vrouwen kinderen. Een verkenning van het terrein van de sociologie*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Brooks-Gunn, J., & Johnson, D. A. (2006). G. Stanley Hall's contribution to science, practice and policy: The child study, parent education, and child welfare movements. *History of Psychology*, 9(3), 247
- Bruce, T. (Ed.). (2012). *Early childhood practice: Froebel today*. Londen: Sage.
- Burgers, A. (2016). August Hermann Francke (1663-1727). *Didactief*.
- Burton, S. J. (2017). Jan amos comenius's trinitarian and conciliar vision of a united europe: Christ as the universal 'centre of security'. *Reformation & Renaissance Review*, 19(2), 104-121.

- Bussels, S. (2016). Theories of the Sublime in the Dutch Golden Age: Franciscus Junius, Joost van den Vondel and Petrus Wittewrongel. *History of European Ideas*, 42(7), 882-892.
- Butler, I., & Hickman, C. (2011). *Social work with children and families: Getting into practice*. Londen: Jessica Kingsley Publishers.
- Calcar, E. (1864). *Vrouwelijke opvoeding aan het nederlandse volk*. Amsterdam: K. H. Schadd.
- Combe, A., Snijders, C. J., & Coxe, J. (1860). *Leer der gezondheid*. Rosendaal: Altorffer.
- Curd, M., & Psillos, S. (Eds.) (2013). *The Routledge companion to philosophy of science*. Londen: Routledge.
- Dekker, J. J. H. (2006). *Het verlangen naar opvoeden: Over de groei van pedagogische ruimte in Nederland sinds de Gouden Eeuw tot omstreeks 1900*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker
- De Rycke, R. M. E. (1970). A pedagogical treatise of marnix de sainte-aldegonde: The ratio instituendae iuventutis. *History of Education Quarterly*, 10(2), 203-210
- Drummond, H. (1891). *Het hoogste goed; Eene toespraak*. 's Gravenhage: Van Golverdinge & Zoon
- Du Bois-Reymond, M., Peters, E., & Ravesloot, J. (1990). Jongeren en ouders: van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding. Een intergenerationele vergelijking. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 17(3), 69-100.
- Duckworth, A. L., & Seligman, M. E. P. (2006). Self-discipline gives girls the edge: Gender in self-discipline and achievement test scores. *Journal of Educational Psychology*, 98(1), 198-208
- Duggan, S. P. (1916). *A student textbook in the history of education*. New York: D Appleton.
- Edgeworth, M., & Edgeworth, R. L. (1835). *Practical education*. New York: Harper & Brothers.
- Eerstewereldoorlog (z.d.). De eerste wereldoorlog in Nederland. *Eerste Wereldoorlog*. Geraadpleegd op 23 mei 2019, van <http://www.eerstewereldoorlog.nu/nederland-wo1/>
- Foucault, M. (1989). *Discipline, toezicht en straf, de geboorte van de gevangenis*. Groningen: Historische Uitgeverij.
- Francke, A. H. (1925). *Over de opvoeding der jeugd tot godzaligheid en wijsheid*. Nederlandse vertaling. Utrecht: Kemink & Zoon.

- Frazer, R. A. K. (2007). Narrative inquiry: A research method and process enabling life-long learning influencing workplace communities and cultures. *Standing conference on university teaching & research for the education of adults*. Research Gate.
- Frost, J. (2011). The Naughty Step Technique. *Jo Frost*. Geraadpleegd op 10 januari 2020, van <http://www.jofrost.com/naughty-step-technique/>
- Gordon, T. (1970). *Luisteren naar kinderen. De methode voor overleg in het gezin*. Baarn: Tirion Uitgevers
- Hall, M. L. (1997). Montaigne's uses of classical learning. *Journal of Education*, 179(1), 61-75.
- Hardyment, C. (1983). *Dream Babies. child care from Locke to Spock*. London: J. Cape.
- Harris, K.R. (1985). Definitional, parametric, and procedural considerations in timeout interventions and research. *Exceptional children*, 51, 279-188.
- Historiek (z.d.a). De Tachtigjarige oorlog – Opstand in de Nederlanden. *Historiek*. Geraadpleegd op 23 mei 2019, van <https://historiek.net/tachtigjarige-oorlog-opstand-nederlanden/63289/>
- Historie (z.d.b). Eerste wereldoorlog. *Historiek*. Geraadpleegd op 23 mei 2019, van <https://historiek.net/eerste-wereldoorlog/>
- Huffels, D. (2018). Ongelukkig van te veel opties, dit is FOBO (plus: wat je er tegen kan doen). *NRC*. Geraadpleegd op 17 juni 2019, van <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/09/13/ongelukkig-van-te-veel-opties-dit-is-fobo-a1616244>
- Huijter, M. (2013). *Discipline. Overleven in overvloed*. Amsterdam: Boom.
- Jansen, R. (z.d.). Is een strenge opvoeding goed? *Succesvol opvoeden*. Geraadpleegd op 4 april 2019, van <https://www.succesvolopvoeden.nl/is-een-strenge-opvoeding-de-oplossing/>
- JM Ouders (2018a). Durf streng te zijn. *JM Ouders*. Geraadpleegd op 3 april 2019, van <https://www.jmouders.nl/durf-streng-te-zijn/>
- JM Ouders (2018b). Zijn we te lief voor onze kinderen? *JM Ouders*. Geraadpleegd op 29 oktober 2019, van <https://www.jmouders.nl/zijn-we-te-lief-voor-onze-kinderen/>
- Jolly, H. (1981). *Book of child care*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt P.
- Jolly, H. (1988). *Grandparents' handbook: A practical guide to enjoying the new generation*. Pagoda Bks.

- Jorritsma, E. (2013). Liefdevol opvoeden, maar met gezag. *NRC*. Geraadpleegd op 9 mei 2019, van <https://www.nrc.nl/nieuws/2013/02/02/liefdevol-opvoeden-maar-met-gezag-1203706-a1132556>
- Katona, G. (1964). *The mass consumption society*. New York: McGraw-Hill.
- Klis, H. (2011). Het jaar van de Arabische lente: deel een: Tunesië. *NRC*. Geraadpleegd op 23 mei van <https://www.nrc.nl/nieuws/2011/12/26/het-jaar-van-de-arabische-lente-tunesie-a1449276>
- Knijn, G. C. M., & Verheijen, C. M. L. H. (1988). *Tussen plicht en ontplooiing. Het welbevinden van moeders met jonge kinderen in een veranderde cultuur*. Nijmegen: ITS
- Koelewijn, R. (2017). Onhandelbaar kind? Doe als Gandhi en Mandela. *NRC*. Geraadpleegd op 20 juni 2019, van <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/10/23/gezags-therapie-13298971-a1578205>
- Kok, R. (2013). Do as I say!: Parenting and the biology of child self-regulation. *Universiteit Leiden*. Geraadpleegd van https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/20647/PROOF.RIANNEKOK.THESIS_FINAL.pdf?sequence=1
- Kopp, C. B. (1982). Antecedents of self-regulation: A developmental perspective. *Developmental Psychology*, 18(2), 199-214
- Lunkenheimer, E., Lichtwarck-Aschoff, A., Hollenstein, T., Kemp, C. J., & Granic, I. (2016). Breaking down the coercive cycle: How parent and child risk factors influence real-time variability in parental responses to child misbehavior. *Parenting*, 16(4), 237-256.
- Luyendijk, W. (2019). Vader Moesa wilde zijn kinderen 'Kaukasisch knechten'. *NRC*. Geraadpleegd op 23 mei van <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/02/25/vader-moesa-wilde-zijn-kinderen-kaukasisch-knechten-a3655247>
- Matsuyama, K. (2000). The rise of mass consumption societies. *Journal of political Economy*, 110(5), 1035-1070.
- Mooij, A. (2006). Opvoeden, hoe deed jij dat? *NRC*. Geraadpleegd op 9 mei van <https://www.nrc.nl/nieuws/2006/11/10/opvoeden-hoe-deed-je-dat-11226105-a777641>
- Morgan, J. (1988). *Godly learning: Puritan attitudes towards reason, learning and education, 1560-1640*. Cambridge: University Press.

- Mrazek, D. A. (1993). *A to Z guide to your child's behavior: A parent's easy and authoritative reference to hundreds of everyday problems and concerns from birth to 12 years*. New York: Perigee, The Putnam Publishing Group
- NJI (z.d.a). Basic Trustmethode. *NJI*. Geraadpleegd op 20 juni 2019, van <https://www.nji.nl/nl/Databank/Databank-Effectieve-Jeugdinterventies/Erkende-interventies/Basic-Trustmethode>
- NJI (z.d.b). Parent-Child Interaction Therapy (PCIT). *NJI*. Geraadpleegd op 16 oktober 2019, van [https://www.nji.nl/nl/Databank/Databank-Effectieve-Jeugdinterventies/Parent-Child-Interaction-Therapy-\(PCIT\)](https://www.nji.nl/nl/Databank/Databank-Effectieve-Jeugdinterventies/Parent-Child-Interaction-Therapy-(PCIT))
- NJI (z.d.c). Video-feedback Intervention to Promote Positive Parenting and Sensitive Discipline (VIPP-SD). *NJI*. Geraadpleegd op 20 juni 2019, van [https://www.nji.nl/nl/Video-feedback-Intervention-to-Promote-Positive-Parenting-and-Sensitive-Discipline-\(VIPP-SD\)](https://www.nji.nl/nl/Video-feedback-Intervention-to-Promote-Positive-Parenting-and-Sensitive-Discipline-(VIPP-SD))
- NOS (2016). Rutte: voor asielzoekers gelden onze normen en waarden. *NOS*. Geraadpleegd op 23 mei 2019, van <https://nos.nl/artikel/2079367-rutte-voor-asielzoekers-gelden-onze-normen-en-waarden.html>
- Omer, H., & Wiebenga, E. (2015). *Geweldloos verzet in gezinnen. Een nieuwe benadering van gewelddadig en zelfdestructief gedrag van kinderen en adolescenten*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum
- Prinssen, M. (1988). *Nieuwe moeders. Vijftien vrouwen en hun veranderende kijk op het moederschap*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditma.
- Rich, A (1986). *Of woman born: Motherhood as experience and institution*. New York: W. W. Norton & Company.
- Richardson, T. R. (1989). *The century of the child. The mental hygiene movement and social policy in the united states and canada*. New York: State University Press.
- Richtlijnen jeugdhulp en jeugdbescherming (2017). Interventies tot zeven jaar. Geraadpleegd op 16 oktober 2019, van <http://richtlijnenjeugdhulp.nl/problematische-gehechtheid/preventie-en-interventie/preventieve-interventies/>
- Rode Kruis (2018). Vluchtelingen crisis Europa. *Rode Kruis*. Geraadpleegd op 10 januari 2020, van <https://www.rodekruis.nl/dossiers/vluchtelingen-crisis-europa/>
- Roets, A., Schwartz, B., & Guan, Y. (2012). The tyranny of choice: A cross-cultural investigation of maximizing-satisficing effects on well-being. *Judgment and Decision Making*, 7(6), 689.

- Rousseau, J. J., Noël, J. M., & Brassinga, A. (1980). *Emile, of Over de opvoeding*. Meppel: Boom.
- RTL Nieuws (2019). Leonie blij met 'asielbus' in Ter Apel: 'Ze zitten echt aan je'. *RTL Nieuws*. Geraadpleegd op 23 mei 2019, van <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/artikel/4712636/asielzoekers-bus-ter-apel-leonie-geweld-aanranding>
- Saschs, D. A. (1973). The efficacy of time-out procedures in a variety of behavior problems. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry* 4(3), 237-242.
- Sahadat, I. (2015). Jo Frost krijgt te maken met groeiende afkeer van haar methoden. *De Volkskrant*. Geraadpleegd op 20 juni 2019, van <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/jo-frost-krijgt-te-maken-met-groeiende-afkeer-van-haar-methoden~ba662e94/>
- Schakenraad, W., & Wiebenga, E. (2013). Geweldloos verzet in gezinnen. Een nieuwe benadering van gewelddadig en zelfdestructief gedrag van kinderen en adolescenten. Geraadpleegd op 20 juni 2019, van <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2018-03/Methodebeschrijving-geweldloos-verzet-in-gezinnen.pdf>
- Schwartz, B. (2004). *The paradox of choice: Why more is less*. New York: Ecco.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2016). *Consumeren. De toekomst tegemoet. Werken, leren, zorgen, samenleven en consumeren in het Nederland van later*. 172-206
- Schouls, P. A. (2018). *Reasoned freedom: John Locke and enlightenment*. Ithaca: Cornell University Press.
- Spock, B. (1946). *The common sense book of baby and child care*. New York: Cuell, Sloan and Pearce.
- Spock, B., & Needlman, R. (2004). *Dr. Spock's Baby and Child Care. 8th edition*. New York: Pocket Books.
- Sullot, R. (1988). De opkomst van de verzorgende vaderliefde. *Jeugd en samenleving*, 18, 7-8.
- Van Aken, L. (2014). Grenzen stellen. Geraadpleegd op 4 april 2019, van https://www.mamaliefde.nl/blog/grenzen_stellen/
- Van der Horst, F., & Van Rosmalen, L. (2017). Pedagogische ideeëngeschiedenis: de gehechtheidstheorie van John Bowlby en Mary Ainsworth. In: van IJzendoorn, M. H., & van Rosmalen, L. *Pedagogiek in beeld*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Werkhoven, P. (2015). Stop Jo? Go Jo! *NRC*. Geraadpleegd op 20 juni 2019 van <https://www.nrc.nl/nieuws/2015/03/13/stop-jo-go-jo-1473654-a10923>

Wolff, B., & Deken, A. (1779). *Proeve over de opvoeding. Aan de Nederlandse moeders.*
Amsterdam: Johannes Allart.

Bijlage 1: Overzicht (pedagogische) denkers

Jaartal	Schrijver/denker	Belangrijkste visie	Bijzonderheden
1469-1536	Erasmus	Verdraagzaamheid belangrijkste leuze. Sterk tegen gebruik lijfstraffen in onderwijs. Mens is van nature goed, maar wel vorming nodig.	Renaissance
1492-1540	Vives	Psychologische proces van kennisverwerving. Pauper probleem door investering in zorg, onderwijs en scholing, kwam door te weinig werk.	Humanisme
1533-1592	Montaigne	Herhaalde nadruk op deugd en wijsheid. Opvoeden met toewijding, maar zonder verwennen. Ouders zijn te zachtaardig, grootbrengen met hardheid.	Humanisme
1540-1598	Sint Aldegone	Vroomheid en lichamelijke opvoeding, streng straffen als de eerbied voor het Goddelijke Woord in het geding was.	Hervorming
1577-1660	Jacob Cats	Opvoeders moeten niet te streng zijn, maar ook zeker niet te slap. Verwacht veel van het goede voorbeeld. Strikt opvoedingsideaal. Onderdrukken van kindervrijheid, desnoods met harde slagen.	Gouden eeuw
1592-1670	Comenius	Pansofie: al-wijsheid. Volksopvoeder. Neem tijd voor kindertijd; natuur neemt ook zijn tijd. Hield rekening met beperkte vermogens van kinderen.	Pedagogisch Realisme
1631-1704	Locke	Tabula rasa, veel lichamelijke activiteiten en gentleman vormen. Eerlijkheid en betrouwbaarheid boven kennis. Ongedwongen opvoedstijl; sober, maar zonder hardheid. Dwang niet nodig en slaan heeft geen zin.	Verlichting
1632-1695	Jacobus Koeleman	Kinderen zijn zondaars vanaf de eerste jongheid en daarom schuldig en bedorven. Doel is godszaligheid en dat heiligt alle middelen, zelfs slaan. Tucht en liefde gingen hand in hand.	Reformatie/Pietisme
1655	Petrus Wittewrongel	Kinderen moeten niet bang worden voor hun ouders, maar zich beseffen dat ze hun ouders gehoorzaamheid verschuldigd zijn. Vrees moest zich vermengen met liefde.	Gouden eeuw
1663-1727	Francke	Oog voor beperkingen van kinderen. Weinig vrije tijd en niet te veel vrolijkheid. Kinderen moest men	Pietisme

DISCIPLINEREN NA DE TWEEDE WERELDOORLOG

		zorgvuldig afschermen van alle aardse verleidingen	
1693	Rousseau en Locke	pains en pleasures, onvoorcoombare consquentie, hard maken van het kind	Verlichting
1712-1778	Rousseau	Leven in zuiverheid en oprechtheid. Opvoeding is noodzaak om volwassen te kunnen worden. Opvoeding is wegnemen belemmeringen, maar niks opdringen. Gevolgen van natuur laten ervaren.	Verlichting
1724-1790	Basedow	Niet straffen, systeem van belonen via het noteren van verdiensten.	Filantropijnen, Verlichting
1744-1810	Salzmann	Kindergebrek is gevolg van fout opvoeders. Ontspanning belangrijk en sfeer van blijmoedigheid	Filantropijnen, Verlichting
1779	Betje Wolff	Van redelijk tot zedelijkheid. Een vrolijk kind uit verlichting vraagt niet om harde discipline, maar om aandachtige observatie.	Verlichting
1793	Martinet	Kinderen van nature vrolijk en beweeglijk. Kind moet leren ouders te gehoorzamen. Als het kind geen onredelijke kindewil had, was slaan in de verdere opvoeding onnodig.	Verlichting
1798	Edgeworth	Kind heeft ook rechten, niet lange morele verhalen maar korte voorbeelden, straf aangepast op leeftijd, straf passend bij wat je ze wilt laten vermijden	Verlichting
1746-1827	Pestalozzi	Alle slechtheid werd voorgesteld als gevolg van ongunstige omgevingsfactoren. Gereserveerd tegenover geweld.	Verlichting
1782-1852	Fröbel	Kindergarten; begrenst stukje wat ideaal is voor kinderspel. Zelfontwikkeling belangrijk. Opvoeding moet volgend zijn, niet voorschrijvend	Romantiek
1776-1841	Herbart	De opvoeder moet onderrichten. Sympatische belangstelling voor sociale wereld (medemens)	Romantiek
1820-1870	Madame Saussure	Reasoning inappropriate, ouders werden veel te lief en meedenkend voor hun kinderen	Moral management
1820-1870	Andrew Combe	Committed to encourage independence	Moral management
1820-1870	Harriet Martineau	Technique of distraction	Moral management
1822-1904	Calcar	Opvoeder moet rekening houden met ontwikkelingsfase kind. Je mag niks	Tussen Verlichting en Romantiek

DISCIPLINEREN NA DE TWEEDE WERELDOORLOG

		forceren, verkeerd gedrag is opvoeders fout.	
1844	Eliza Warren	Kinderen mogen het huis niet overnemen, God keek altijd mee en zag alles. Kinderen konden hun geweten schoon krijgen door zich te laten slaan	
1845	Allebe	Geleidelijke fysieke harding, kind veel frisse lucht nodig. Zedelijke volmaking, waarbij de moeder zich niet moest laten leiden door blinde liefde. Orde, routine en regelmaat van groot belang. Koud bad, kind laten huilen in bed en hard bed.	Tussen Verlichting en Romantiek
1891-1923	Kooistra	Voorkomen is beter dan genezen. Als kind loog; eerst kijken of het aan opvoeder lag. Zo min mogelijk, hooguit milde straffen. Meer vrees voor verwennen en slapheid dan voor strengheid.	Tussen Verlichting en Romantiek
1900	Drummond	Als een kind niet luisterd naar suggestie van ouder, merkt hij vanzelf consequentie door geen eten, zonder kleding naar buiten oid.	Science and sensibility
1900	Gardner	Slaan mocht niet meer, Nooit je kind schudden of slaan. De straf moet bij de crime passen	Science and sensibility
1920-1946	Mary Scharlieb	Positief praten, press the right button and the correct action will result	Tussen de oorlogen
1920-1946	Mrs Frankenburg	Self control en instant obedience, humour and good sense. Slaan mocht niet meer, maar je mocht je kind niet verwennen.	Tussen de oorlogen
1946-1981	Jolly	Enige streven is fun, discipline alleen als je de limieten van tolerantie bereikte	Na de Tweede Wereldoorlog
1946	Spock	Als een kind iets doet wat niet kan; trek je terug als je het gedrag opnieuw ziet ontstaan	Na de Tweede Wereldoorlog
1950	Spock	Ouders mogen fouten maken. Driftbui? Leidt het kind af. Straffen zelden nodig. De liefde en respect voor ouder zijn reden voor gehoorzaamheid.	Democratisch opvoeden
1960	Meerdere boeken	Firm-line approach, behaviorisme en psychologische discipline	Na de Tweede Wereldoorlog
1962-1979	Thomas Gordon	Overbrug het generatieverschil; communiceer, no-lose methode.	Na de Tweede Wereldoorlog
1968	Spock	Minder liefelijk, je mag duidelijk zeggen wat je kind moet doen, ook als het dan even huult.	Na de Tweede Wereldoorlog

DISCIPLINEREN NA DE TWEEDE WERELDOORLOG

	Frank Donovan	Firm action, Gedrag wat niet versterkt is wordt gedoofd.	Na de Tweede Wereldoorlog
1970		Volgzaamheid van ouders verdween. Via praten overeenstemming bereiken. Autoritatieve opvoeding, waarbij ouders uitleg geven.	Democratisch opvoeden
1974	Brazelton	Ouders moeten limieten gaan stellen vanaf 18 maanden. Om het kind, maar vooral zichzelf, te beschermen	Na de Tweede Wereldoorlog
1980	Bowlby	Gehechtheidstheorie; sensitiviteit en responsiviteit	Democratisch opvoeden
1989	Herbert	97% slaat zn kind wel is. Het werkt, maar alleen als positief gedrag ook beloond wordt.	Na de Tweede Wereldoorlog
1990	Green	Voor discipline, als je slaan goed gebruikt kan het niet schadelijk zijn. "Over 10 jaar denkt iedereen er zo over", niet waar gebleken.	Na de Tweede Wereldoorlog
1994	Hartley-Brewer	Trust yourself and your instinct, anti slaan. Gelimiteerd TV kijken bijv.	Na de Tweede Wereldoorlog
1993	Mrazek en Garrison	Laat je kind zien dat jij ook fouten maak, bied excuses aan. 'Time out' op rustige veilige plek enige oplossing	Na de Tweede Wereldoorlog
	Sears	Creative distraction and respectful restraint.	Na de Tweede Wereldoorlog
2002	Pantley	Duidelijke regels, consequenties voor slecht gedrag, beloning voor goed gedrag.	Na de Tweede Wereldoorlog
2007	Liz Fraser	Drawing the line, geef redenen voor alles wat je oplegd. Emoties/gevoelens kan je delen met vrienden/partner.	Na de Tweede Wereldoorlog